

บทที่ 5

บทบาทของปัญญา

1. บทบาทของปัญญาที่มีต่อศรัทธา

1.1 ความหมาย

โดยทั่วไปคำว่าศรัทธา หมายถึง ความเชื่อถือ, ความเชื่อมั่น หรือความภักดี แต่ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา ศรัทธาหมายถึงความเชื่อที่มีเหตุผล¹ กล่าวคือเป็นความเชื่อมั่นที่มีปัญญารองรับ และเป็นทางสืบต่อแก่ปัญญาได้ มิใช่เป็นเพียงความรู้สึกมอบตัวมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิง โดยไม่ต้องถามหาเหตุผล อันเป็นลักษณะทางฝ่ายอารมณ์ด้านเดียว ศรัทธาที่มีเหตุผลหรือประกอบด้วยเหตุผล สามารถอธิบายที่ไปที่มาผลอย่างนี้มีอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย หรือที่เชื่อที่ปฏิบัติอย่างนี้เพราะว่ามีเหตุมีผลอย่างไรหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ศรัทธาที่มีเหตุผลก็คือศรัทธาที่อธิบายได้ด้วยเหตุผล (Reason) และเป็นศรัทธาที่เข้าลักษณะของกฎแห่งเหตุและผล (Cause and effect) ศรัทธาในลักษณะดังกล่าวนี้ตรงกับคำบาลีว่า "อาการวคีสัทธา"

นอกจากนี้ศรัทธาในพุทธปรัชญาจะต้องเป็นศรัทธาที่มีปัญญารองรับหรือประกอบด้วยปัญญา ลักษณะของศรัทธาชนิดนี้ก็เป็นเรื่องของกรรมมีเหตุผลนั่นเอง เพราะเราถือว่าเหตุผลกับปัญญาแยกกันไม่ออก ที่ใ้ใช้เหตุผลที่นั้นย่อมมีปัญญา อย่างไรก็ตามก็ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญามีชื่อเป็นคำบาลีว่า "สัทธานุสสัมปยุต" ส่วนศรัทธาที่ชื่อว่า สัทธานุสสัมปยุต ไม่ใช่ศรัทธาตามหลักพุทธปรัชญาเพราะเป็นศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นศรัทธาที่เกิดจากการน้อมใจเชื่อโดยขาดการพิจารณาไตร่ตรองทลองปฏิบัติจนเห็นแจ้งชัดแล้ว ศรัทธาประเภทนี้มีชื่ออีกอย่างว่าอวิโมกขศรัทธา จัดเป็นศรัทธาที่ใช่ไม่ไ้ ศรัทธาที่ดีแท้ถูกต้องตามหลักพุทธปรัชญาต้องเป็นศรัทธาอนุสสัมปยุต หรืออาการวคีสัทธา ซึ่งเป็นความเชื่อ ความมั่นใจ เพราะใ้พิจารณาไตร่ตรองมองเห็นเหตุผลด้วยปัญญาแล้ว²

1

พระราชวรมณี(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า 178

2

พระราชวรมณี(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 418

เพื่อเป็นการยืนยันข้อความดังกล่าวว่าศรัทธาในพุทธปรัชญาต้องมีปัญญาเข้ามา
รวมเป็นตัวประกอบควบคู่กันไป ทั้งจะพบหมวดกรรมหลายหมวด ที่ขึ้นต้นด้วยศรัทธาจะ
ต้องลงท้ายด้วยปัญญา ทั้งจะยกมาแสดงเฉพาะหัวข้อธรรม โดยจะยังมีคำอธิบายละเอียด
ในตอนนี่ซึ่งเป็นตอนที่ว่าด้วยศรัทธาในพุทธปรัชญาเป็นอย่างไร

- 1) วุชิธรรม¹ : ศรัทธา, ศีล, สุตะ, จาคะ, ปัญญา
- 2) พละ 5 อินทรีย์² : ศรัทธา, วิริยะ, สติ, สมาธิ, ปัญญา
- 3) เวสัชชกรณธรรม³ : ศรัทธา, ศีล, พาหุสัจจะ, วิยารัมภะ, ปัญญา
- 4) สัมปรายกัถกตประโยชน์⁴ : ศรัทธาสัมปทา, ศีลสัมปทา, จาคสัมปทา,
ปัญญาสัมปทา.
- 5) ปธานียังคะ⁵ : มีศรัทธา, มีโรคน้อย, ไม่มีมายาโอ้อวด,
มีความเพียรไม่ท้อถอย, มีปัญญา

1

สัง.สพ. 18/496/264.

2

ที.ปา. 11/300/203 ; อัง.ปัญจก. 22/13/10; อภิ.วิ. 35/844/415

3

อัง.ปัญจก. 22/101/112.

4

อัง.อัญฎก. 23/144/222-225.

5

ม.ม. 13/518/355

- 6) อริยทรัพย์ 7¹ : ศรัทธา, ศีล, หิริ, โลกคตฺตปปะ, พหุสัจจะ, จาคะ, ปัญญา
 7) อริยทรัพย์ 5², สัมปทา 5³ : ศรัทธา, ศีล, สุตะ, จาคะ, ปัญญา

1.2 ปัญญาเป็นบาทฐานของศรัทธา

ดังได้กล่าวเรื่องความหมายของศรัทธาในพุทธปรัชญามาแล้วจะเห็นว่าปัญญา มีบทบาทต่อศรัทธายิ่งอย่างมาก ศรัทธาใดที่ไม่มีปัญญา เหตุผล เป็นเครื่องรองรับยอมรับ ได้ว่าไม่เป็นศรัทธาคามหลักพุทธปรัชญา และยังเรียกศรัทธาเช่นนั้นว่า ความงมงาย เพราะฉะนั้นคนงมงายก็คือคนที่เชื่อดื้อ เชื่อมั่นควยความไม่มีเหตุผลขาดการไตร่ตรอง พิจารณาให้รอบคอบไม่มีการทดลองปฏิบัติ จึงเรียกว่าขาดปัญญานั้นเอง

พุทธศาสนาเป็นศาสนาของผู้รู้ พุทธะแปลว่าผู้รู้ก็คือผู้มีปัญญานั้นเอง, พุทธะ แปลว่าผู้ตื่นก็คือตื่นจากความไม่รู้ ตื่นจากความโง่งมงาย พุทธะแปลว่าผู้เบิกบาน เพราะ การมีปัญญาจึงทำให้อัสวะทั้งหลายหมดสิ้นไป⁴ จิตใจจึงสะอาดบริสุทธิ์เพราะหมดอัสวกิเลส

1

ที.ปา. 11/326/220 ; อัง.สัตกก. 23/6/4

2

อัง.ปัญจก. 22/47/47

3

อัง.ปัญจก. 22/46/47

4

อัง.นวก. 23/244/352

สมคังพุทธภาษิตที่ว่า "คนเราบริสุทธิ์ใจด้วยปัญญา"¹ คั้งนั้น เรื่องการเชื่อถือหรือมีศรัทธา ก็เช่นกัน จะต้องเป็นศรัทธาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของปัญญา หรือที่เรียกว่าเป็นศรัทธาในปัญญา ไม่เป็นศรัทธาที่มงาย แต่เป็นศรัทธาที่ทำให้หายมงาย² เพราะใ้ปัญญามาเป็นตัวองค์ ประกอบรวมที่สำคัญ

ถ้าจะพิจารณาคุณสมบัติของพระอริยมุคคค เช่น พระโศคามันเป็นคน ถ้ามองใน ลานมีก็จะพบว่าท่านมีคุณสมบัติหลายประการ แต่ในที่สุดก็รวมสรุปอยู่ในองค์ธรรมที่สำคัญ ใ้แก่

- ก. วุฒิธรรม 5³ คือธรรมเครื่องเจริญ 5 ประการใ้แก่ ศรัทธา,ศีล, สุตะ (ฟังมากคกแกเวียน), จาคะ (เสียสละ) และปัญญา หรือ
- ข. อริยทรัพย์ 5⁴ คือทรัพย์อันประเสริฐ 5 อย่างใ้แก่ศรัทธา,ศีล,สุตะ, จาคะ, และปัญญา หรือ
- ค. สัมปทา 5⁵ คือความถึงพร้อมเพื่อประโยชน์สุขที่สูงขึ้นไปใ้แก่ ศรัทธาสัมปทา,ศีลสัมปทา,สุคสัมปทา,จาคสัมปทา และปัญญาสัมปทา

1

พ.ศ. 25/310/277.

2

พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า 423.

3

สัง.สพ. 18/496/264.

4

อัง.ปัญจก. 22/47/47.

5

อัง.ปัญจก. 22/46/47.

ธรรมทั้ง 3 หมวดที่ยกมาแสดงนี้มีหัวข้อธรรมเหมือนกันได้แก่การมีศรัทธา มีศีล มีสุตะ มีจาคะ และมีปัญญา จะขอกล่าวเฉพาะก้านศรัทธาว่าได้แก่ความเชื่อมั่นในความจริง ความกึ่งามและกฎธรรมคาแห่งเหตุและผล (Cause and effect) มั่นใจในปัญญา ของมนุษย์ที่จะคัมทุกข์หรือแก้ไขปัญหาได้คามทางแห่งเหตุผล และเชื่อในสังคมที่กึ่งามของ มนุษย์ ซึ่งจะเจริญงอกงามขึ้นได้ตามแนวทางเช่นนั้น ความเชื่อมั่นนี้แสดงออกด้วย ความ เลื่อมใสศรัทธาอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญา¹ ในพระรัตนตรัย จึงเป็น "ศรัทธาที่แน่วแน่ มั่นคง ไม่มีทางผันแปร เพราะเกิดจากญาณคือความรู้ ความเข้าใจ"²

จึงเห็นได้ว่าศรัทธาในพุทธปรัชญา จะต้องมปัญญาญาณ หรือความรู้ ความเข้าใจ เข้ามามีบทบาทเป็นองค์ประกอบรวมที่สำคัญ หรือจะกล่าวก่อนนัยหนึ่งว่าเป็นศรัทธาที่อาศัย ปัญญาเป็นบาทฐาน หรือเป็นตัวบทที่กำหนดว่า เป็นศรัทธาที่ถูกต้อง และถูกต้องหรือไม่ที่ ว่าถูกต้อง ก็คือศรัทธาคำเนินต่อไปให้ถูกต้องเป่าหมายคามพุทธประสงค์นั้นจะกลายเป็นความงมงาย หรือเกิดความผิดพลาดขึ้นได้ ถ้ามีปัญญาเป็นตัวบทกำหนดให้ศรัทธาเกิน ที่เรียกว่าบาท การผิดพลาดจากพุทธประสงค์ย่อมไม่มี ด้วยเหตุนี้ การมีปัญญาของ พระโสดกามัน จึงมีผลต่อคุณลักษณะอื่น ๆ อีกด้วย เช่น การประพฤติศีลก็จะไม่เป็น สิลัทพทปรามาส จะไม่เกิดความเล็งเลสงสัยในพระรัตนตรัย ที่เรียกว่า ไม่มีวิจิกิจจา

1

ความเลื่อมใสศรัทธาอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญาตรงกับคำบาลีว่า "อเวจฺจปฺปสาท" คำว่า "อเวจฺจ" แปลว่า ฐู พิจารณา หยั่งลงด้วยปัญญา (กึ่งตัวอย่างใน ที.ปา. 11/147/124. ชุ.ส. 25/314/283) ส่วนคำว่า "ปฺปสาท" ก็คือ ความเลื่อมใส เมื่อรวมกันเป็นอเวจฺจปฺปสาท จึงมีความหมายว่าศรัทธา ความปลกพุทธปรัชญา

2

พระราชาวรมุณี(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 396

นอกจากนี้เพราะการมีปัญญา จึงทำให้ละความเห็นผิดในเรื่องกายของคนไปที่เรียกว่าไม่มีสักกายทิฏฐิ จึงตรงกับเรื่องที่ว่า พระโสภคัมภีร์ ละสังโยชน์ 3 ข้อคนใด ซึ่งใคร่แก่สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สลัทพตปรามาส

เมื่อใคร่พิจารณาศึกษาหมวดธรรมต่าง ๆ ดังที่ยกแสดงไว้ในตอนที่ว่าด้วยศรัทธา ความหลักพุทธปรัชญาเป็นอย่างใดหรือคืออะไร โดยยกธรรมมาอ้าง 9 เรื่อง จะพบว่าทุกเรื่อง เริ่มต้นข้อที่ 1 ด้วยศรัทธา และจะจบลงด้วยปัญญาเสมอ ที่เป็นเช่นนี้ย่อมตีความได้เป็น 2 นัย ใคร่แก่

1. ว่าโดยแง่ของกระบวนการปฏิบัติธรรม ย่อมอาศัยศรัทธาเป็นตัวนำมาก่อน แม้จะเป็นศรัทธาระดับเบื้องต้นก็ยังมีผลต่อการปฏิบัติธรรมข้อต่อ ๆ ไป หรือเพื่อให้เกิดมีธรรมเหล่านั้น ซึ่งจบลงด้วยการมีปัญญา การตีความเช่นนี้เป็นการตีความที่ถือเอาศรัทธาว่ามีบทบาทอย่างไรต่อธรรมอื่น ๆ โดยเฉพาะการเจริญปัญญา หรือการมีปัญญา

2. ว่าโดยแง่ของหลักศรัทธาที่ถูกตั้ง และถูกตรงตามหลักพุทธปรัชญา ย่อมต้องอาศัยปัญญาเข้ามามีบทบาท ซึ่งในแง่นี้ก็เป็นที่เรากำลังกล่าวถึงในหัวข้อนี้ที่ว่า ปัญญามีบทบาทอย่างไรต่อศรัทธา

เกี่ยวกับบทบาทของปัญญาที่มีต่อศรัทธา ก็มีธรรมที่ควรนำมาพิจารณาเป็นพิเศษ ใคร่แก่สุตตะคือความที่ใคร่ฟังมาก หรือคงแก่เรียนเป็นพหูสูต สุตตะนี้แลคืออุปกรณ์สำคัญของการเดินทาง ทำให้รู้จักที่ทางตั้งต้น เป็นปัจจัยสำหรับช่วยเสริมสร้างศรัทธา คือ จาคะ และปัญญาข้อ ๆ ไป "เพราะเมื่อมีความรู้ถูกตั้งแล้ว ศรัทธาก็เกิดขึ้นและมีแรงเริ่มปฏิบัติคุณธรรมอื่น ๆ เมื่อรวมสุตตะ เข้ากับศรัทธา คือ จาคะ ปัญญา เท่าที่มีอยู่ในระดับนี้เรียกว่าเป็นสัมปทา(ความถึงพร้อม, สมบัติ, คุณสมบัติที่มีอย่างเต็มที่)หรือทหัตถ์ 5 ระดับโลกียะ เมื่อก้าวหน้าไปเป็นพระโสภคัมภีร์แล้ว สัมปทาหรือทหัตถ์ทั้ง 5 เหล่านี้ ก็จะกลายเป็นระดับโลกุตตระไปเอง"¹

1

พระราชนิพนธ์(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 402

1.3 พิจารณาศึกษาหลักความเชื่อจากพระสุตฺต

ทั้งนี้กล่าวมาแล้วว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนเน้นหนักในเรื่องการใช้สติ ปัญญา ถือหลักเหตุผลเป็นสำคัญ ไม่ให้เชื่อถืออะไรง่าย ๆ อย่างไม่เหตุผลหรือความงมงาย จะเชื่อถือสิ่งใดต้องใช้สติปัญญาพิจารณาไตร่ตรองหรือลองปฏิบัติเสียก่อน เมื่อเห็นจริงแล้วจึงเชื่อ

ในเรื่องหลักแห่งความเชื่อหรือวิธีปฏิบัติในเรื่องที่ควรสงสัยมีพระสุตฺตที่สำคัญอันควรแก่การศึกษาพิจารณา คือ พระสุตฺตที่ชื่อว่า "เกสปุตฺตยสุตฺต" เพราะพระพุทธองค์ทรงแสดงที่เกสปุตฺตยนิคม อันเป็นถิ่นที่อยู่ของชาวกาลามะ จึงทำให้พระสุตฺตนี้มีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า "กาลามสุตฺต"¹ มีใจความสำคัญดังนี้

1) มา อนุสฺสเวณ	อย่าปลงใจเชื่อ	ด้วยการฟังตามกันมา
2) มา ปรมปราย	อย่าปลงใจเชื่อ	ด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
3) มา อิติกราย	อย่าปลงใจเชื่อ	ด้วยการเล่าลือ
4) มา ปิกฺกสมฺปทาเนน	อย่าปลงใจเชื่อ	ด้วยการอ้างคำร่ำหรือคัมภีร์
5) มา ตกฺกเหตุ	อย่าปลงใจเชื่อ	เพราะตรรก
6) มา นยเหตุ	อย่าปลงใจเชื่อ	เพราะการอนุมาน
7) มา อาการปวิวิตกเกณ	อย่าปลงใจเชื่อ	ด้วยการคิดตรองตามแนว
เหตุผล
8) มา หิฏฐินิฆมานกฺขนฺติยา	อย่าปลงใจเชื่อ	เพราะเข้ากันไค้กับทฤษฎี
ที่พินิจไว้แล้ว
9) มา กพฺพรูปตาย	อย่าปลงใจเชื่อ	เพราะมองเห็นรูปลักษณะ
ที่น่าจะเป็นไปไค้
10) มา สมโณ โน ครูติ.	อย่าปลงใจเชื่อ	เพราะนับถือว่า ท่านสมณะ
นี้เป็นครูของเรา

"ก่อนเมื่อใด ท่านทั้งหลายรู้อยู่ด้วยตนเองว่า ชรรวมเหล่านี้เป็นอกุศล ชรรวมเหล่านี้มีโทษ ชรรวมเหล่านี้วิญญูชนคติเตียน ชรรวมเหล่านี้ใคร่ยึดถือปฏิบัติถึงที่สุดแล้ว จะเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ชุกเกิดกุศล เพื่อความทุกข์ เมื่อนั้นท่านทั้งหลายพึงละเสีย าลา เมื่อใดท่านทั้งหลายรู้อยู่ด้วยตนเองว่า ชรรวมเหล่านี้เป็นกุศล ชรรวมเหล่านี้ไม่มีโทษ ชรรวมเหล่านี้วิญญูชนสรรเสริญ ชรรวมเหล่านี้ใคร่ยึดถือปฏิบัติถึงที่สุดแล้ว จะเป็นไปเพื่อประโยชน์ชุกเกิดกุศล เพื่อความสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายพึงถือปฏิบัติบำเพ็ญ (ชรรวมเหล่านั้น)"

สาระสำคัญของกาลามสูตรที่ยกมาแสดงนี้ เป็นคำสอนที่ตรัสเตือนให้สติแก่ผู้ที่มีข้อสงสัยถึงชาจนไม่รู้ว่า จะเชื่อของใครดี จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะดี จะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงแสดงข้อเตือนใจว่า อย่าได้เชื่อถือ หรือยึดถือ หรือที่เรียกว่าปลงใจเชื่อ แม้เพราะเหตุใดเหตุหนึ่งในสิบประการ แม้บางประการซึ่งได้ผ่านการไตร่ตรองตามแนวเหตุผล หรือโดยการอนุมานหรือโดยตรรกะ ซึ่งโดยทั่วไปก็น่าจะเชื่อถือยอมรับได้ แต่พระพุทธองค์ก็ยังทรงสอนว่าอย่าได้เชื่อเพราะเหตุเช่นนั้น เพราะอาจมีผลลบลาก ก่อให้เกิดผลร้ายในภายหลังเมื่อนำไปปฏิบัติ อย่างไรก็ตามในการศึกษาพระสูตรนี้ จงพึงระวัง อย่าได้แปลความหมายเลยเถิดไปว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนไม่ให้เชื่อสิ่งเหล่านี้เลย และให้เชื่อสิ่งอื่นนอกจากนี้ แต่พึงเข้าใจว่า แม้แต่สิ่งเหล่านี้ซึ่งบางอย่างก็เลือกเอามาแล้วว่าเป็นสิ่งที่น่าเชื่อถือที่สุด ท่านก็ตักเตือนไม่ให้ปลงใจเชื่อ ไม่ให้ถนเชื่อ ไม่ให้ถือเป็นเครื่องตักสินเด็กชาก ยังอาจมีผลลบลากได้ เช่นที่ว่าอย่าปลงใจเชื่อโดยการอ้างตำรา เพราะตำราย่อมเกิดจากความคิดความเห็น หรือความรู้ของผู้เขียน ถ้าผู้เขียนตำรา คิดผิด เห็นผิด หรือรู้ผิด ตำรานั้นก็ผิดได้ หรือนอกจากนี้ตำราย่อมมีการลอกหรือท่องจำสืบทอดกันมานานวันเขาอาจมีการหายหกดกหล่นหรือแต่งเติม เสริมต่อทำให้ผิดไปจากของเดิมก็ได้ ฉะนั้น การปลงใจเชื่อตามตำราก็ย่อมมีผลลบลากได้ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาถอง จนกระทั่ง "รู้อยู่ด้วยตนเอง" ข้อความนี้เน้นว่ามีความสำคัญในเรื่องการเชื่อว่า จะเชื่ออย่างไรหรือเมื่อใด จากพุทธพจน์ในกาลามสูตรที่ยกมากล่าวข้างกล่าว ย่อมแสดงหลักการไว้ว่า ต้องใช้สติปัญญาพิจารณาใคร่ครวญโดยไม่ถนเชื่อถือว่าชรรวม(คือสิ่งหรือข้อปฏิบัติ)เป็นอกุศลหรือกุศล คือ ชั่ว หรือดี มีโทษ หรือมีคุณประโยชน์ บัณฑิตคติเตียนหรือสรรเสริญ เมื่อใคร่ครวญพิจารณาเกิดปัญญาชัด รู้ทั่วว่าชรรวมเหล่านั้น

เป็นกุศล ไม่มีโทษ บัณฑิตสรรเสริญ เมื่อใครยึดถือปฏิบัติแล้วยอมไถ่ประโยชน์ไถ่ความสุข
เมื่อนั้นท่านทั้งหลายพึงถือปฏิบัติบำเพ็ญ (ธรรมเหล่านั้น)

พระสุตตรนี้ถ้าพิจารณาให้ดีจะพบว่า พระพุทธของคัมภีร์มีพระประสงค์ในเรื่อง
ความเชื่อถือธรรมของพระองค์นัก แต่พระองค์ทรงเน้นเรื่องการปฏิบัติ ธรรมนั้นจะเป็น
ของใครก็ตาม ถ้าใช้ปัญญาพิจารณาแล้ว หรือทดลองปฏิบัติดูแล้ว ปรากฏว่ามีโทษ มีทุกข์
ก็จงพึงเลิกละเสีย แต่ถ้ามีผลเป็นคุณเป็นประโยชน์เป็นสุข ก็จงปฏิบัติบำเพ็ญต่อไป

ในการเทศนาพระสุตตรนี้ นอกจากพระพุทธองค์จะทรงใช้วิธีการวิไลวิชา คือ
ทรงตอบปัญหาของชาวกาลามะแล้ว พระองค์ยังทรงใช้วิธีตั้งปัญหามาแกชาวกาลามะ
ถึงเรื่องโลกะ โทสะ โมหะ ว่าเป็นเหตุให้เกิดศีลหรือไม่อย่างไร มีโทษอย่างไรเป็นต้น
ชาวกาลามะก็ทูลตอบปัญหาแต่ละข้อ ๆ อย่างถูกต้องด้วยปัญญาของตน ในที่สุดพระพุทธองค์
ก็ทรงสรุปว่า ควรจะปฏิบัติอย่างไร โดยเฉพาะในกรณีนี้ผู้ฟัง ยังไม่รู้ไม่เข้าใจและยังไม่
มีความเชื่อในเรื่องใด ๆ ก็ไม่ทรงชักจูงความเชื่อ เป็นแต่ทรงสอนให้พิจารณาคัดสินเอา
ความเหตุผลที่เขาเห็นได้ด้วยตนเอง เช่นในเรื่องความเชื่อทางจริยธรรมเกี่ยวกับชาตินี้
ชาติหน้า ก็มีคำถามในตอนท้ายของกาลามสุตตรนี้ว่า "กาลามชนทั้งหลาย อริยสาวก นั้น
ผู้มีจิตปราศจากเวรอย่างนี้ มีจิตปราศจากความเบียดเบียนอย่างนี้ มีจิตไม่เศร้าหมอง
อย่างนี้ มีจิตบริสุทธิ์อย่างนี้ ย่อมไถ่ประสมความอุจฉัยถึง 4 ประการตั้งแต่ในปัจจุบันนี้แล้ว
คือ

"ถ้าปรโลกมีจริง ผลวิบากของกรรมที่ทำไว้ดีทำไว้ชั่วมีจริงการที่ว่า เมื่อเรา
แตกกายทำลายชิ้นขไปแล้ว จะเข้างถึงสุคติโลกสวรรค์ ก็ยอมเป็นสิ่งที่เป็นไปไค"
นี่เป็นความอุจฉัยประการที่ 1 ที่เขาไครับ

"ถ้าปรโลกไม่มีผลวิบากของกรรมที่ทำไว้ดีทำไว้ชั่วไม่มี เราก็คงครองอยู่ไคโดยไม่
มีทุกข์ ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียน เป็นสุข อยู่แต่ในชาติปัจจุบันนี้แล้ว" นี่เป็น
ความอุจฉัยประการที่ 2 ที่เขาไครับ

"กถาเมื่อคนพูดความชั่วก็เป็นอันทำชั่ว เรามิไคคึกการุชั่วร้ายก่อไคไร ๆ ที่ไหน
ทุกข์จักมาถูกของเรามิไคทำบาปกรรมเลา" นี่เป็นความอุจฉัยประการที่ 3 ที่เขา
ไครับ

"กถาเมื่อคนพูดความชั่ว ก็มิ ชู่อว่าเป็นอันทำชั่ว ในกรณีนี้เราก็มองเห็นคนเป็น
ผู้บริสุทธิ์ทั้งสองคน" นี่เป็นความอุจฉัยประการที่ 4 ที่เขาไครับ

นี่เป็นการแสดงว่าในการเทศนาประกาศธรรม พระพุทธองค์จะตรัสธรรมเป็นกลาง ๆ สำหรับผู้ที่ยังมีใจนับถือในลัทธิศาสนาหรือหลักคำสอนใด ๆ พระองค์จะทรงเสนอแนะความจริงให้เขาคึกคึกพิจารณาด้วยสติปัญญา ควบคู่ความปรารถนาดี เพื่อประโยชน์แก่ตัวของเขาเอง โดยมีค่านึงว่าหลักธรรมนั้นเป็นของผู้ใด โดยให้เขาเป็นตัวของเขาเอง ไม่มีการชักจูงให้เขาเชื่อ เลื่อมใสต่อพระองค์ ฟังสิ่งเทศว่าว่าจะไม่ทรงอ้างพระองค์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติพิเศษอันใดเป็นเครื่องยืนยันคำสอนของพระองค์ นอกจากเหตุผลและข้อเท็จจริงที่ให้เขาพิจารณาเห็นด้วยปัญญาของเขาเอง¹

นอกจากกาลามสูตร ก็ยังมีอีกพระสูตรหนึ่งซึ่งมีใจความคล้าย ๆ กัน ใจแก่อปินนทสูตร² ซึ่งแสดงให้เห็นเหตุผลและข้อที่ควรประพฤติธรรม โดยไม่ต้องอ้างนรกสวรรค์ ไม่ค่อยยึดมั่นในความหวังผลที่จะมีในโลกหน้า

จึงสรุปได้ว่า ศรัทธาในพุทธปรัชญามีเหตุผลเป็นฐานรองรับ มีปัญญาคอยควบคุม จึงยากที่จะผิด นอกจากพันวิสัยจริง ๆ และก็สามารรถแก้ไขให้ถูกต้องได้ ไม่คั่งไปในทางที่ผิด เพราะคอยรับรู้เหตุผลคั่นคว้าและทดลองอยู่ตลอดเวลา³ นั่นก็คือปัญญามีบทบาทต่อการมีศรัทธาเป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นถ้าจะพูดถึงศรัทธาในพระพุทธศาสนา ถ้าจะเรียกให้เต็มสมบูรณ์ควรเรียกว่า อาการวคีสัทธา หรือสัทธาญาณสัมปยุต กัณนี้

1

พระราชวรณีย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า 652

2

ม.ม. 13/103-124/80-102.

3

พระราชวรณีย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า 652

2. บทบาทของปัญญาในการแก้ปัญหาชีวิต

พุทธปรัชญาได้แบ่งปัญญาออกเป็น 2 ระดับ คือ โลกียปัญญา เป็นปัญญาที่ใช้แก้
ปัญหาทั่ว ๆ ไปของชีวิต ทำให้ชีวิตเจริญสุขอยู่ในโลกนี้ร่วมกับผู้อื่นได้ แต่ก็ยังมีทุกข์กังวล
ใจอยู่บ้างในเมื่อกระทบกับสิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะโลกธรรม¹ ทั้งนี้เพราะยังมีกิเลสอันเป็น
เหตุแห่งทุกข์อยู่ ต่อเมื่อโคปัญญาเจริญแก่กล้าขึ้น เกิดอริยมรรคญาณขึ้น (เมื่อนั้นจึงจัดว่าเป็น
โลกุตตรปัญญา คือปัญญาระดับที่ทำให้หลุดพ้นจากโลก คือจิตใจไม่ตกอยู่ที่อิทธิพลของเรื่อง
ทางโลก) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกระทบกับโลกธรรมเป็นต้น จิตใจจะสงบไม่หวั่นไหว
เพราะโลกธรรมนั้น ๆ เลย สมกึ่งพุทธพจน์ที่ว่า "นักปราชญ์อันดีสละถูกต้องแล้ว ย่อมไม่
หวั่นไหว เพราะเหตุนั้นแลปัญญาจึงประเสริฐกว่าทรัพย์ ปัญญาเป็นเหตุให้ถึงที่สุดในโลก
นี้ได้"² ปัญญาที่ว่านี้หมายถึงโลกุตตรปัญญา ซึ่งจะเป็นตัวการสำคัญให้เข้าถึงอุดมการณ์
สูงสุดแห่งพุทธปรัชญา

2.1 ปัญญากับวิธีการแก้ปัญหาชีวิต

พระพุทธศาสนาสอนให้แก้ปัญหาทั้งค่านอกค่านใน ทั้งทางสังคมและทาง
จิตใจของบุคคล คือมีคำสอนชั้นศีลเป็นค่านอก และชั้นจิตและปัญญาเป็นค่านใน อย่างไร
ก็ดี เนื้อหาคำสอนที่บันทึกอยู่ในคัมภีร์ ส่วนที่ว่าควดยการแก้ปัญหาค่านในหรือค่านจิตปัญญามี
มากกว่า ส่วนที่ว่าควดยการแก้ปัญหาค่านนอกหรือปัญหาทางสังคม เพราะว่าปัญหาทางจิตใจ
เป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ล้วน ๆ มากที่สุด ไม่ว่ามนุษย์จะอยู่ถิ่นไหนสมัยใด
มนุษย์ก็ยังมี โลก โกรธ หลง รักสุข เกลียดทุกข์เป็นคนอยู่อย่างเดียวกัน พระพุทธองค์
ทรงเห็นว่าปัญหาทางจิตปัญญาเป็นเรื่องลึกซึ้งละเอียดอ่อน เข้าใจยากกว่าปัญหาภายนอก
ทั้งหลาย อีกทั้งยังถือว่าประโยชน์ทางจิตปัญญานี้เป็นแก่นสาร เนื้อแท้ของชีวิตมนุษย์

1

โลกธรรม ได้แก่ โคลาภ-เสื่อมลาภ, โทษ-เสื่อมยศ, สรรเสริญ-นินทา,
สุข-ทุกข์.

2

ม.ม. 13/451/314

"พระพุทธองค์ทรงสอนให้แก้ปัญหามนุษย์โดยมนุษย์เองที่ตรงตัว เหตุปัจจัยไม่ว่าจะเป็น ปัญหาภายนอกหรือภายใน"¹

พระพุทธศาสนามีคำสอนที่สำคัญซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาค้าง ๆ ได้แก่ธรรมข้อ ปฏิจจนูปบาทและอริยสัจ 4

ปฏิจจนูปบาท เป็นธรรมที่แสดงความเป็นสาเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลายที่สัมพันธ์ ส่งผลสืบต่อกันมา โดยให้หลักการสรุปว่า "เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ"² หลักการอย่างนี้มีชื่อว่า อธิปไตยปัจจุตยา - ความมีปัจจัยเป็นอย่างนี้ ปฏิจจนูปบาทหรืออธิปไตยปัจจุตยา เป็นตัวอย่าง การคิดแบบวิเคราะห์สืบสาวเหตุปัจจัย เพื่อให้เห็นว่าปัญหาที่เกิดขึ้นมีอะไรบางอย่างที่เป็นเหตุ เป็นปัจจัยส่งผลสืบต่อกันมา เพื่อที่จะค้นหาทางแก้ไขปัญหาค้างได้อย่างถูกต้อง

อริยสัจ 4 เป็นธรรมที่นำมาเป็นแบบอย่างแห่งการคิดแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี เป็นวิธีการแห่งปัญญาคล่องกับวิธีการวิทยาศาสตร์ วิธีคิดแก้ปัญหาแบบอริยสัจ 4 มีลักษณะทั่ว ๆ ไป 2 ประการคือ

1) เป็นวิธีคิดแก้ปัญหาที่เป็นไปตามเหตุและผล สืบสาวจากผลไปหาเหตุแล้วแก้ไข และทำการที่ต้นเหตุ เป็นวิธีคิดแก้ปัญหาที่อาศัยปัญญาศึกษาค้นคว้าหาเหตุปัจจัย จึงสอดคล้องกับหลักปฏิจจนูปบาท การคิดแก้ปัญหาแบบนี้จัดได้เป็น 2 คู่คือ

คู่ที่ 1	ทุกข์เป็นผล	เป็นต้นปัญหา
	สมุทัยเป็นเหตุ	เป็นที่มาของปัญหา เป็นจุดที่จะต้องจัดการแก้ไขเพื่อให้หมดปัญหา
คู่ที่ 2	นิโรธเป็นผล	เป็นภาวะที่สิ้นปัญหา เป็นจุดประสงค์ที่ต้องการ

1

พระราชวรมุนี(ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า 920

2

สัง.ม. 19/1577/489

มรรคเป็นเหตุ

เป็นวิธีการ เป็นข้อปฏิบัติที่ตรงกระทำในการแก้ไข
สาเหตุเพื่อบรรลุลูกหมาย คือภาวะที่สิ้นปัญหา

2) เป็นวิธีคิดที่ตรงไปตรงมา มุ่งตรงต่อเป้าประสงค์ ตรงต่อสิ่งที่จะต้องทำจะ
ต้องปฏิบัติหรือที่เกี่ยวข้องกับชีวิต

หลักการสำคัญของวิธีคิดแก้ปัญหาแบบอริยสัจจ์คือ เริ่มต้นจากปัญหาที่ประสบ โดย
กำหนดรู้ทำความเข้าใจกับปัญหานั้น ๆ ให้ชัดเจน แล้วสืบค้นหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ไข
ในเวลาเดียวกันก็กำหนดเป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปไถ่หรือไม่ หรือ
เป็นไปไถ่อย่างไร แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหา โดยสอดคล้องกับการ
ที่จะบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้นั้น

ในการคิดแก้ปัญหาตามวิธีอริยสัจจ์นี้ จะต้องตระหนักถึงกิจหรือหน้าที่ที่พึงปฏิบัติ
ต่ออริยสัจจ์แต่ละข้ออย่างถูกต้องด้วย กล่าวคือ

ขั้นที่ 1 ทุกข์ ได้แก่สภาพที่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ชีวิตหรือที่ใดประสบ เรามีกิจ
หรือหน้าที่ในขั้นนี้คือกำหนดรู้ หมายถึงทำความเข้าใจ เมื่อกำหนดรู้ปัญหาหรือทุกข์แล้วก็
พึงก้าวเข้าไปสู่ขั้นที่สองทันที

ขั้นที่ 2 สมุทัย หมายถึงเหตุเกิดแห่งปัญหา โดยพิจารณาสืบสาวหาสาเหตุและ
ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เมื่อสืบค้นวิเคราะห์และวินิจฉัยจับมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้องกำจัดหรือ
แก้ไขไถ่แล้ว ก็เป็นอันเสร็จสิ้นการคิดขั้นที่สอง

ขั้นที่ 3 นิโรธ ได้แก่ภาวะที่พ้นปัญหา หมกหรือปราศจากปัญหาเป็นจุดหมายที่
ต้องการ โดยที่เรามีหน้าที่จะต้องทำให้เป็นจริง ทำให้สำเร็จหรือบรรลุถึง ในขั้นนี้จะต้อง
กำหนดไถ่ว่าจุดหมายที่ต้องการคืออะไร เป็นไปไถ่อย่างไร มีหลักการเข้าถึงไถ่หรือไม่
หรือมีจุดหมายลั่นแบ่งเป็นขั้นตอนในระหว่าง ไถ่อย่างไรบ้าง

ขั้นที่ 4 มรรค ได้แก่วิธีแก้ไขปัญหา อันเป็นวิธีการและรายละเอียดที่จะต้อง
กระทำเพื่อกำจัดเหตุปัจจัยของปัญหา กิจหน้าที่ในขั้นนี้ไถ่แก่การปฏิบัติหรือลงมือกระทำ
สิ่งที่พึงทำในขั้นของความคึกก็คือ กำหนดวางวิธีการ แผนการและรายการที่จะต้องทำ
ซึ่งจะช่วยให้แก้ไขสาเหตุของปัญหาได้สำเร็จ โดยสอดคล้องกับจุดหมายที่ต้องการ

มรรค เป็นวิธีการทางปัญญา โดยมีสัมมาทิฐิเป็นจุดเริ่มต้น นั่นก็คือในการคิดแก้ปัญหาทุกอย่างจะต้องมีปัญญาเป็นค้ำยันและเป็นตัวคอยควบคุมอยู่ตลอดเวลาที่เรียกว่า มีปัญญาเป็นใหญ่ในกิจทั้งปวง หรือเป็นเสมือนแสงสว่างส่องให้เห็นวิธีการแก้ปัญหา สมเด็จพระพุทธพจน์ที่ว่า "ปัญญาเป็นแสงสว่างอันเลิศ"¹

ปัญญากับการดำรงชีวิต

มีข้อความในพระไตรปิฎกตอนหนึ่งกล่าวถึงบทบาทความสำคัญของปัญญาที่น่านำมาพิจารณาเกี่ยวกับเรื่องการแก้ปัญหาชีวิต ว่า

"กำลังปัญญา บัณฑิตกล่าวว่า เป็นกำลังประเสริฐยิ่งยอกเยี่ยมกว่ากำลังทั้งหลาย เพราะว่ามีปัญญาก่อนกำลังปัญญานับสุนนแล้วยอมใคร่ความเจริญ ฉะนั้นคนที่มีปัญญารวมแม่ใจแผ่นดินอันสมบูรณ์ เมื่อเขาไม่ปรารถนา คนอื่นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา กษมชัญญะเอาแผ่นดินนั้นเสีย... ฉะนั้นคนแม่เป็นผู้มีชาติสูงไกรราชสมบัติแล้วเป็นกษัตริย์แก้ปัญญารวม หาเป็นอยู่ถวายราชสมบัติทุกอย่างใดไม่ ปัญญาเป็นเครื่องวินิจฉัยขอความที่ใดก็กลัวเลาเรียนมา ปัญญาเป็นเครื่องเพิ่มพูนเกียรติคุณและชื่อเสียง คนในโลกนี้ประกอบด้วยปัญญาแล้วแม่เมื่อทุกขเกิดขึ้นยอมใคร่รับสุข"²

ในการดำรงชีวิตย่อมประสบกับปัญหามากมายประการ ผู้มีปัญญาย่อมสามารถแก้ปัญหาที่ประสบนั้นได้ด้วยวิธีการอันชาญฉลาด ในที่สุดก็จะประสบความสำเร็จในชีวิต คนโดยทั่วไปย่อมปรารถนาความสุข ความเจริญรวมทั้งเกียรติยศชื่อเสียง แต่สิ่งทั้งกล่าวนี้อาจจะมีขึ้นได้ ย่อมอาศัยปัจจัยหลายอย่าง ผู้มีปัญญาจะต้องทราบและปฏิบัติตามเหตุปัจจัยเหล่านั้นผลอันดีจึงจะมีขึ้นได้ สมเด็จพระพุทธพจน์ที่ว่า "ทำดี ไค้ดี" ดังนั้นผู้ที่ประสบความสุขความเจริญในการดำรงชีวิตพึงใช้ปัญญาเป็นเครื่องนำพาวิถีชีวิต มีความฉลาดในการแก้ปัญหาชีวิตด้วยอุบาย

1

อิง.จตุกก. 21/141/338

2

พ.ชา. 27/2444/440

อันชอบธรรมที่เรียกว่า มีอุปายโสกล แม้แต่เรื่องของการศึกษาเล่าเรียน เพื่อให้เกิดความ
เข้าใจแจ่มแจ้งจำต้องไขปัญหาพิจารณาวินิจฉัยข้อความที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาที่เรียกว่าใช้
โยนิโสมนสิการ นั่นก็คือคนที่เรียนเก่งต้องเป็นคนที่คิดเก่ง หรือคิดอย่างถูกวิธีมีระเบียบ
อันจะก่อให้เกิดจินตมยปัญญา

อย่างไรก็ดีปัญหาที่สำคัญในการดำรงชีวิตของทุกคนก็คือความทุกข์ ไม่ว่าจะ
ทุกข์กายหรือทุกข์ใจ แต่ผู้มีปัญญาย่อมสามารถเผชิญกับความทุกข์ที่เกิดขึ้นกับคนใดด้วยจิตใจ
ที่ไม่ทุกข์กังวลนัก ซึ่งแล้วแต่ว่ามีปัญญาเห็นแจ้งในสภาวะธรรมแค่ไหนใดแก่ การเห็นสามัญ
ลักษณะของสิ่งทั้งปวงนั่นเองว่ามีความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา การมีปัญญาเห็นแจ้งใน
เรื่องดังกล่าวนี้ ย่อมมีผลทำให้จิตใจไม่ทุกข์กังวล หรือหวั่นไหวจนเกินเหตุเมื่อกระทบกับ
สิ่งอันไม่พึงปรารถนา โดยเฉพาะโลกธรรมฝ่ายอนิฏฐารมณ์ เขาย่อมจะควบคุมจิตใจให้
เป็นปกติอยู่ได้ไม่ท้อแท้ทุกข์ระทมหรือคับแค้นใจ สอดคล้องกับข้อความที่ว่า "คนในโลกนี้
ประกอบควยปัญญาแล้ว แม้เมื่อทุกข์เกิดขึ้นก็ยอมได้รับสุข"¹ หรือ "ผู้มีปัญญาอันดีสะถูกคอง
แล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว"² หรือ "การใดเฉพาะซึ่งปัญญานำมาซึ่งความสุข"³ หรือ "บุคคล
ผู้มีปัญญาถึงจะสิ้นทรัพย์ก็ยังอยู่ได้"⁴

อนึ่งการสร้างความสุขให้กับชีวิตควยวิธง่าย ๆ คือรู้จักพอใจหรือยินดีในสิ่งที่มี
อยู่ ในสิ่งที่ได้มาหรือตามควรแก่ฐานะที่เรียกว่ามีสันโทษ แต่สันโทษจะมีได้ย่อมอาศัยปัญญา⁵
เพราะฉะนั้นคนมีปัญญาจึงมีโอกาสสร้างความสุขให้แก่ชีวิตของคนได้มากกว่าคนขาดปัญญา
นั่นก็คือปัญญามีบทบาทต่อการดำรงชีวิตประจำวันของมนุษย์ทั้งหลาย

1

พ.ชา. 27/2444/440

2

ม.ม. 13/451/314

3

พ.ช. 25/33/41

4

พ.เดร. 26/766/292

5

สัง.นิ. 16/402

3. บทบาทของปัญญาต่อการใช้ถึงอุดมการณ์สูงสุดแห่งพุทธปรัชญา

อุดมการณ์สูงสุดแห่งพุทธปรัชญา

นิพพาน เป็นอุดมการณ์อันสูงสุดแห่งพุทธปรัชญา ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า "นิพพานัง ปริมมวทนต์ติ พุทธา - ทานญญูกถาววานินิพพานังเป็นบรมธรรม"¹ "ธรรมทั้งปวงมีฉันทะเป็น มูลมีโยนิโสมนสิการเป็นแก่นเกิด... มีสมาธิเป็นประมุข มีสติเป็นใหญ่ มีปัญญาเป็นยอด เยี่ยม มีวิมุตติเป็นแก่นสาร มีอมตะเป็นที่หยั่งลง มีนิพพานเป็นที่สุด"²

นิพพาน มาจาก "นิ" ซึ่งเป็นอุปสรรคแปลว่า ออกไป หกไป ไม่มี เลิก "วาน" แปลว่า พักไป, เป็นไป, เครื่องร้อยรัด ไซ้เป็นกิริยาของไฟหรือการดับไฟ พระพุทธองค์ทรงนำคำนี้มาใช้แสดงภาวะทางจิตใจหมายถึงเย็นใจ สกซัน ไม่มี ความกระวนกระวายหรือแปลว่าเป็นเครื่องดับไฟคือกิเลสอันใดแก่ ราคะ โทสะ โมหะ ใน คัมภีร์อรุณกถาสถาปนิกนิยามแปลว่าไม่มีคัมภีร์เครื่องร้อยรัด หรือออกไปแล้วจากคัมภีร์ที่เป็นเครื่องร้อยรัดติดไว้กับภพ³ ปราศจากป้ออันหมายถึงกิเลส นอกจากนี้ยังมีความหมาย อีกว่า ทาของเสียดแทงมิได้ นั่นก็คือนิพพานมีความหมายไปในทางที่ว่าปราศจากกิเลส คัมภีร์อันเป็นเหตุแห่งทุกข์ หรือผูกให้ชักก็คือ นิพพานหมายถึงความดับเพลิงทุกข์เพลิงกิเลส

1

ที่.ม. 10/54/48

2

อิง.ทสก. 24/58/97

3

พ.จ. 30/381/134

นั่นเอง นิพพานมีความหมายตรงกับทุกขนิโรธอันเป็นอริยสัจข้อที่ 3 ของอริยสัจ 4 โดยที่ พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกขนิโรธอริยสัจ คือการที่ค้นหาขั้นแรก คืบไปด้วยการ สำรอกออกอุกหมกไม่มีเหลือ(อสุสสวิรวกนิโรธ) การสละเสียใจ(จฺวาโค) สลัดอกอ ไมของเกี้ยว(ปฏินิสฺสัคโค) พนไปใจ(มุกฺคิ) หมกหวงไมหวงเหนียวพิวพัน(อนาลโย)"¹

จึงสรุปความหมายของนิพพานไว้ว่า เป็นเรื่องของ การที่จิตปราศจากกิเลสตัณหา ซึ่งเป็นคนเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง หรือถ้าพูดตามกระบวนการมย่อมกล่าวได้ว่า "การ คืบ อวิชชา ค้นหา อุปาทานนั้นแหละคือนิพพาน"² เพราะว่าเมื่ออวิชชา ค้นหา อุปาทาน คืบหายไปแล้ว ก็เกิดปัญญาเป็นวิชาสว่างแจ้งขึ้นมองเห็นสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องชัดเจน ความที่มันเป็นจริง การรับรู้ของผู้บรรลุนิพพานต่อสิ่งต่าง ๆ ที่มากระทบก็จะเปลี่ยนไปไม่ ประุ่งแต่ให้เกิดสุขหรือทุกข์เวทนา จิตใจจะโปร่งโล่งเป็นอิสระ เป็นภาวะที่แจ่มใส สะอาด สว่าง สงบ ซึ่งภาวะเช่นนี้เป็นสิ่งที่ประจักษ์แจ้งเฉพาะคน สมคังพุทธพจน์ที่ว่า "นิพพานอันผู้บรรลุเห็นได้เองไม่ขึ้นกับกาล เรียกให้มากุใด ควรน้อมเอาเข้ามาไว้ อัน ญาณขั้นพิ่งรู้เฉพาะคน"³

นิพพานเป็นสัจธรรม คือความจริงอันสูงสุด (Ultimate Truth) แห่ง พุทธปรัชญา เป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจได้เห็นแจ้งได้จนกว่าผู้นั้นได้ปฏิบัติธรรมต่าง ๆ อันเป็นวิถีสู่จนเกิดปัญญาเห็นแจ้งประจักษ์ด้วยตนเอง ก็จะหมก บัญหว่านิพพานคืออะไร นั่นก็คือพุทธปรัชญาเน้นเรื่องการลงมือปฏิบัติยิ่งกว่าการคิดสร้างภาพ

1

วินัย. 4/14/16, สัง.ม. 19/1665/419

2

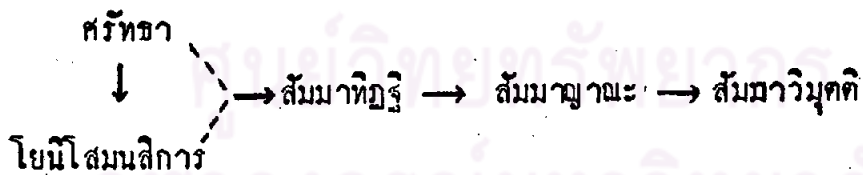
พระราชวรานูณี(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 229

3

อัง.ติก. 20/495/202

และตกเตียงซึกเหตุผลมาแสดงกันอยู่ จะเป็นเหตุให้สร้างสัญญาผิด ๆ ขึ้นเสียเปล่าทาง
ที่ผิดหรือทางที่ถูกควรจะลงมือปฏิบัติให้เข้าถึงเพื่อให้เห็นประจักษ์ชัดกับตนเอง เพราะถึง
แม้ว่านิพพานนั้นเมื่อยังไม่รู้เห็นก็มักไม่เห็นคิดไม่เข้าใจ แต่ก็เป็นสิ่งที่รู้ได้เห็นได้เข้าถึง
ได้เพียงแต่ว่ายากเท่านั้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า "ธรรมที่เราเข้าถึงแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นยาก
หยั่งรู้ตามยาก สงบ ประณีต ตรรก หยั่งไม่ถึง ละเอียดยาก เป็นวิสัยที่บัณฑิตจะพึงทราบ"¹
คำว่าธรรมในที่นี้หมายถึง "นิพพาน" นั่นเอง

อนึ่ง คำว่า วิมุตติ ซึ่งหมายถึงความหลุดพ้นปลดปล่อยไปบังโล่งเป็นอิสระ²อันเนื่อง
จากหลุดพ้นจากการตกเป็นทาสของกิเลส ตัณหา นั่นเอง เพราะฉะนั้นการเข้าถึงวิมุตติ
ก็คือการบรรลุนิพพานนั่นเอง นั่นก็คือวิมุตติกับนิพพานเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก วิมุตติจะ
เกิดขึ้นได้ต้องอาศัยวิชา กวดยเหตุนี้ตามหลักวิชา ท่านจึงจัดให้วิชาเป็นมรรควิมุตติ
เป็นผล อุปมาเหมือนคนที่ถูกมัด วิชาเป็นมีคตักเครื่องผูกมัดชักออกไป วิมุตติก็คือการ
หลุดพ้นออกไปจากเครื่องผูกมัดเป็นอิสระเสรี แต่ความตำราท่านแยกวิมุตติละเอียดยาก
ไปเป็นสองตอน คือเป็นทั้งมรรคและผล กล่าวคือกิจที่หลุดพ้นออกไปหรือขณะที่หลุดพ้น
ท่านว่าเป็นมรรคส่วนภาวะที่เมื่อหลุดพ้นไปแล้วมีความเป็นอิสระเสรีอยู่เป็นปกติ
เรียกว่าเป็นผล³ วิมุตติที่เป็นผลนี้แหละคือภาวะแห่งนิพพาน กวดยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า
อุคมการอันสูงสุดแห่งพุทธปรัชญาได้แก่วิมุตติหรือนิพพาน ทั้งนี้กระบวนธรรมที่นิยมแสดง
กันจึงมักจบลงตรงวิมุตติ เช่น

1

วินัย. 4/7/8; ม.บ. 12/321/323

2

พระราชวรมณี(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 252

3

ม.อ. 2/352/263

นอกจากนี้ก็มีพุทธพจน์ที่แสดงถึงว่าวิมุตติเป็นแก่นและเป็นจุดหมายของ
พระพุทธศาสนาว่า "กุฎกริกขุทั้งหลาย...พรหมจรรย์นี้มีเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ
(อาภุสสาเจโตวิมุตติ) เป็นประโยชน์ เป็นแก่นเป็นที่สุก"¹

ดังนั้นการดำเนินชีวิตตามหลักแห่งพุทธปรัชญา ก็เพื่อไปสู่จุดหมายอันสูงสุด ซึ่ง
ไต่แถววิมุตติหรือนิพพานนั่นเอง

ไตรลักษณ์กับการเข้าถึงอุคมการณ์อันสูงสุดแห่งพุทธปรัชญา

มีพุทธพจน์บทหนึ่งซึ่งควรแก่การศึกษาพิจารณา คือข้อความที่ว่า "เพราะเห็น
กายบัญญัติ อาสวะทั้งหลายย่อมหมดสิ้นไป"² พุทธพจน์บทนั้นนอกจากจะแสดงถึงบทบาทความ
สำคัญของบัญญัติว่าเป็นตัวการทำลายอาสวะกิเลสให้หมดสิ้นแล้ว ยังเป็นข้อความที่ละบท
ธรรมะไว้ จนอาจยังความสงสัยให้บังเกิดขึ้นว่า "เห็นอะไรกายบัญญัติ อาสวะทั้งหลาย
จึงจะหมดสิ้นไปได้ ? คำตอบอาจมีได้หลายนัย เช่น เห็นอริยสัจ 4 ดังพุทธพจน์ว่า

"กุฎกริกขุทั้งหลาย ก็เมื่อภิกษุรู้อะไร เห็นอะไร อาสวะทั้งหลายจึงสิ้นไป ?
เมื่อภิกษุอยู่ เห็นอยู่ว่า นี้ทุกข์ อาสวะทั้งหลายจึงสิ้นไป เมื่อภิกษุเห็นอยู่ว่า
นี้ทุกข์สมุทัย อาสวะทั้งหลายจึงสิ้นไป เมื่อภิกษุอยู่เห็นอยู่ว่า นี้ทุกข์นี้โรช อาสวะ
ทั้งหลายจึงสิ้นไป เมื่อภิกษุอยู่เห็นอยู่ว่า นี้ทุกข์นี้โรชคามินีปฏิบัติ อาสวะทั้งหลาย
จึงสิ้นไป กุฎกริกขุทั้งหลาย ภิกษุอยู่เห็นอยู่อย่างนี้แล อาสวะทั้งหลายจึงสิ้นไป"³

นอกจากนี้ยังมีนัยที่สำคัญยิ่งเพื่อวิมุตติหลุดพ้นหมดอาสวะกิเลสได้แก่ การมีบัญญัติ
ที่ยังเห็นสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นไตรลักษณ์ หรือกล่าวสั้น ๆ ว่า "เห็นไตรลักษณ์"

1

ม.ญ. 12/352/263

2

อัง.นวก. 23/244/352; ม.ญ. 12/311 ; ชุ.จ. 30/510/199

3

ช.อ. 17/42/28

กัณนั้นพุทธพจน์กัณกล่าว เมื่อเติมข้อความให้เต็มสมบูรณ์จึงมีว่า "เพราะเห็นไตรลักษณ์ กัณปัญญาอาสวะทั้งหลายย่อมหมดสิ้นไป" กัณพุทธพจน์ก่อนหนึ่งว่า

"รูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้น เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นอริยสาวกพึง เห็นควยสัมมาปัญญาตามเป็นจริงว่านั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวตน ของเรา เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ยอมหายยึด (นิพพิทา) ยอมคลายออก (วิราคะ) เพราะ คลายออก ยอมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้น ยอมมีญาณว่า หลุดพ้นแล้ว ยอมรับรู้ว่า ชาติ ลินแล้ว พรหมจรรย์จบแล้ว ก็อื่นที่จะคงทำเพื่อภาวะเช่นนี้ไม่มีอีกแล้ว"¹

"ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมองเห็นรูป (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ที่ไม่เที่ยงนั้น แลละว่าไม่เที่ยง ความเห็นของเขานั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อมองเห็นถูกคง ยอม หายยึดเพราะสิ้นนันทิ กลืนราคะ เพราะสิ้นราคะก็สิ้นนันทิ เพราะสิ้นนันทิ และราคะ จิตกหลุดพ้นเรียกว่าหลุดพ้นควยก็"²

กัณนั้นการเห็นควยปัญญาวาสังทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา จึงเป็นเรื่องสำคัญที่สุดและเป็นจุดมุ่งหมายของการ เจริญปัญญาหรือที่เรียกว่าการ วิปัสสนา นั้นก็คือการ วิปัสสนากัณเพื่อให้เห็นไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ หมายถึงลักษณะสามประการของสิ่งทั้งปวงพระพุทธองค์ทรงแสดง ไตรลักษณ์ในรูปของกฎธรรมดาติ กัณพุทธพจน์ว่า

"ตถาคต (พระพุทธเจ้า) ทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ชาติ (หลัก) นั้นก็ยังคงมีอยู่ เป็นธรรมริติเป็นธรรมนิยามว่า สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง... สังขารทั้งปวงเป็น ทุกข์... ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา... ตถาคตตรัสรู้เขาถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสลง วางเป็นแบบตั้งเป็นหลักเบิกเผยแจกแจง ทำให้เขาใจงายว่า "สังขารทั้ง ปวงเป็นทุกข์... ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา..."³

1

สัง.ช. 17/42/28

2

สัง.ช. 17/103/63

3

อิง.คิก. 20/576/368

เพื่อความเข้าใจง่าย ๆ จะแสดงความหมายของไตรลักษณ์ ดังนี้

1. อนิจจตา ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ มีภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายไปหรือที่เรียกง่าย ๆ ว่า ความเปลี่ยนแปลงหรือไหลเรื่อย คัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาค 3¹ ไก่กล่าวถึงความ เป็นอนิจจังด้วยเหตุ 4 ประการคือ

- 1) เป็นไปโดยการเกิดและการสลาย คือเกิดขึ้น ๆ มีแล้วก็ไม่มี
- 2) เป็นของแปรปรวนคือเปลี่ยนแปลง แปรสภาพไปเรื่อย
- 3) เป็นของชั่วคราวอยู่ไ้ชั่วขณะ
- 4) แฉงต่อความเที่ยง คือโดยสภาวะของมันเองก็ปฏิเสธความเที่ยงอยู่

แล้ว

2. ทุกขตา ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่ทกคั้น บีบและชักแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไปนั่นก็คือสิ่งใดเป็นความไม่เที่ยง สิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์ ทุกข์ในไตรลักษณ์เป็นลักษณะสภาวะของทุกสิ่งทุกอย่างทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ส่วนทุกข์ในอริยสัจเป็นเรื่องเฉพาะสิ่งที่มีชีวิต มีจิตใจครองอันไ้แก่มนุษย์ สัตว์เป็นสำคัญ ซึ่งว่าทวยความเกิด ความแก่ ความตาย ความเจ็บป่วย ความโศกเศร้า ความคับแค้นใจ ความไม่สบายใจ พบสิ่งที่ไม่รัก ไม่พบสิ่งที่รัก ปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ไ้สิ่งนั้นเป็นต้น สรุปความทุกข์ในอริยสัจไ้แก่การบีบคั้นในชั้นที่ 5 เป็นทุกข์ (สังขิตเต น ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา) ส่วนทุกข์ในไตรลักษณ์ที่เป็นทุกข์เพราะสิ่งนั้นไม่เที่ยงเป็นอนิจจังมาก่อน

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาค 3² ไก่กล่าวถึงทุกข์ ด้วยเหตุ 4 ประการ คือ

- 1) ถูกการเกิดและการสลายบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา
- 2) ทนไ้ยาก หรือคงทนสภาพเดิมอยู่ไม่ไ้

1

วิสุทธิ 3/246; พระราชนิพนธ์(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)พุทธธรรม, หน้า 69

2

วิสุทธิ 3/260; เรื่องเดียวกัน หน้า 69

3) เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์

4) แยกต่อสุข คือโดยสภาวะของมันเอง ก็ปฏิเสธความสุข หรือก็กั้น

ความสุขอยู่ในตัว

3. อนัตตคา ความเป็นอนัตตคา ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนหรืออัตตคา ที่แท้จริงของมันเอง ความไม่มีแก่นสารอันเป็นตัวยืนโรงที่ถาวรเที่ยงแท้ไม่แปรเปลี่ยน
 หนึ่ง ที่กล่าวว่าอนัตตคา คือความไม่มีไม่ใช่อัตตคานั้น ในที่นี้มีใ้ตีความความ
 ว่าพระพุทธเจ้าทรงยืนยันว่าอัตตคาไม่มีในเมื่อผู้มาทูลถามตรง ๆ ดังที่มีปรากฏใน
 รุทมาลุงกโยวาทสูตร¹ ซึ่งถามในลักษณะที่ว่า อัตตคามีใช่ไหม ? อัตตคาไม่มีใช่ไหม ?
 เป็นคน พระพุทธองค์ไม่ทรงพยากรณ์ เพราะปัญหาคงกล่าวเป็นปัญหาทางอภิปริชญา แม้
 ตอบแล้ว รุทมาลุงกก็ยังมีความเคลือบแคลงสงสัยอยู่ต่อไป ทั้งยังไม่ประกอบด้วยประโยชน์
 ไม่เป็นเมืองคนแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่งและเพื่อนิพพาน
 ถ้าพระพุทธองค์ทรงตอบยืนยันว่าอัตตคาไม่มีย่อมหมายความว่า เป็นความซำคสุญ จึงเข้า
 กับความเห็นของลัทธิจุจเฉตทิฏฐิ ซึ่งเชื่อในความซำคสุญ ซำคลอย ของอัตตคา ดังนั้น
 พวกนี้จึงสอนว่า คนเรายายแล้วก็สุญ การรับผลของกรรมไม่มี ลัทธินี้ตรงข้ามกับลัทธิสัสสะ
 ทิฏฐิ ซึ่งเชื่อว่ามียัตตคาเที่ยงแท้ถาวร ดังนั้นคนเราเมื่อตายแล้วคน ๆ นั้นย่อมเกิดใหม่
 พระพุทธศาสนาไม่อยู่ในฝ่ายลัทธิจึงกล่าว ดังนั้นที่สอนว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตคา โดยความ
 หมายถึงที่แยกย่อยหมายถึง การที่ไม่มีทิฏฐิสำคัญหมาย ยึดติดหรือยึดมั่น ถิ่นมั่นในสิ่งทั้งปวง
 ว่าเป็นอัตตคา ตัวคน และของคณ การยึดมั่นในเรื่องอัตตคาเป็นลัทธิหาอย่างหนึ่งชื่อ
 ภาวคัมพหา อัตตคานั้นเนื่องอยู่กับสิ่งที่ถูกยึดถือแต่ก็ไม่มีอยู่ต่างหากจากภาวคัมพหาที่เป็นสาเหตุ
 ให้อัตตถือ ดังนั้นถ้าละภาวคัมพหาได้ ปัญหาเรื่องความมีอยู่หรือไม่มีอยู่ของอัตตคาก็เป็นอันหมด
 ปัญหาไปเอง ดังนั้นการเข้าใจเรื่องอนัตตคาอย่างผิวเผินที่กล่าวว่าไม่มีอัตตคา หรือปราศจาก
 อัตตคาก็อาจระเิดคไปเข้าเชคจุจเฉตทิฏฐิซึ่งเป็นความเห็นที่ผิดได้

1

ม.บ. 13/147-152/130-135, และ กุ ลัง.สพ. 18/801/486
 ซึ่งกล่าวถึงปริพาชกชื่อวัจจโคคค์ เขาไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่าอัตตคามี
 อยู่หรือไม่ ? อัตตคาไม่มีหรือ ? พระพุทธเจ้าทรงนิ่ง

สิ่งทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นสัตว์ บุคคล หากจะกล่าวว่ามีก็คงว่ามีในรูปของกระแสที่ประกอบด้วยปัจจัยต่าง ๆ อันสัมพันธ์เนื่องอาศัยกัน เกิดดับ สืบต่อกันไปอยู่ตลอดเวลาไม่ขาดสาย จึงเป็นภาวะที่ไม่เที่ยง และเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่อาศัย จึงมีความกกดั้นบีบคั้นทนอยู่เช่นนั้นโดยยากเป็นทุกข์ และเมื่อทุกส่วนเป็นไปในรูปกระแสที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาขึ้นต่อเหตุปัจจัย เช่นนี้ก็ยอมไม่เป็นตัวของตัวเอง มีตัวคนที่แท้จริงไม่ได้จึงเรียกว่าเป็นอนัตตา

ในกรณีสัตว์ บุคคล เมื่อวิเคราะห์แยกแยะออกแล้วจะเห็นว่ามิได้มีแค่ชั้น 5 เท่านั้น และเมื่อพิจารณาชั้น 5 แต่ละชั้นก็พบว่าชั้นทุกชั้นไม่เที่ยง (อนิจจัง) เมื่อไม่เที่ยงก็เป็นทุกข์ (ทุกขัง) เมื่อเป็นทุกข์ก็ไม่ใช่ตัวตน (อนัตตา) ที่ว่าไม่ใช่ตัวคนก็เพราะแต่ละอย่าง ๆ ล้วนเกิดจากเหตุปัจจัยไม่มีอะไรเป็นตัวคนของตนเอง นอกจากนี้เพราะไม่อยู่ในอำนาจคือไม่เป็นของของสัตว์บุคคลนั้นแท้จริง จึงกำหนดบังคับให้เป็นไปตามใจหวังไม่ได้ เช่น ไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ เป็นต้น

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาค 3¹ กล่าวถึงลักษณะของอนัตตาคด้วยเหตุ 4 ประการ

1. เป็นของสูญ คือว่างเปล่าจากความเป็นสัตว์บุคคล ตัวคน เรา เขา
2. ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่เป็นของใครจริง ไม่เป็นตัวคนของใคร
3. ไม่อยู่ในอำนาจ หรือมีใครเป็นใหญ่ คือใครจะสั่งบังคับให้เป็นไปตามความปรารถนาไม่ได้ ขึ้นต่อเหตุปัจจัย
4. แยกต่ออนัตตา คือโดยสภาวะของมันเองก็ปฏิเสธอนัตตาอยู่ในตัว

รวมความก็คือ สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเองตามธรรมชาติ ถ้าเหตุปัจจัยเกิดมันก็มี ถ้าเหตุปัจจัยหมดมันก็ดับ

อนัตตาเป็นวิชาความรู้อันสูงสุดแห่งพุทธปรัชญา ผู้เห็นประจักษ์แจ้งซึ่งอนัตตา จะหมดสิ้นกิเลสตัณหา อุปาทาน บรรลุมรรค หรือนิพพานได้ในทันที ดังที่เคยบังเกิดมีแก่ พระอัญญาโกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และพระอัสสชิ ที่ได้สดับรับฟังพระธรรม เทศนาจากพระผู้มีพระภาค เรื่องอนัตตลักขณสูตร ทำให้บรรลุพระอรหัตต์พร้อมกันทั้ง 5 องค์

ใจความตอนหนึ่งของอนัตตลักขณสูตร

"ภิกษุทั้งหลาย รูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ... เป็น อนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน) หากรูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ ... จักเป็นอัตตา (ตัวตน) แล้วไซร มันก็จะไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ ทั้งยังจะโศกตาม ปรารภณาในรูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ... ขอรูปร่าง... ขอเวทนา... ขอสัญญา... ขอสังขาร... ขอวิญญาณ... ของเราจึงเป็นอย่าง นี้เกิด อายาโกเป็นอย่างนั้นเลย" แดเพราะเหตุที่รูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ... เป็นอนัตตา ฉะนั้นรูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร ... วิญญาณ... จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และโรค ๆ ไม่อาจโศกตามความปรารภณา ในรูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ... ว่า "ขอรูปร่าง... ขอ เวทนา... ขอสัญญา... ขอสังขาร... ขอวิญญาณ... ของเราจึงเป็นอย่างนี้ เกิด อายาโกเป็นอย่างนั้นเลย"

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายมีความเห็นเป็นไฉน ?

"รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง" (ครัสถถามทีละอย่างจนถึงวิญญาณ)

"ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า"

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข"

"เป็นทุกข์พระเจ้าข้า"

"ดูสิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่เราจะ ฝ่่าเห็นสิ่งนั้นว่านั่นของเรา เรวเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ?"

"ไม่ควรเห็นเป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า"

"ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล รูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ... อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันทั้งภายในและภายนอก หยาบหรือลู่อะเอียด เหวหรือประณีต ทั้งที่ไกลและทั้งใกล้ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นควมมีญาณอันถูกต้อง ตามที่มันเป็นว่า "นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่ นั้น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา"¹

1

สัง.ช. 17/127-129/64-67, วินัย. 4/20-21/20-23

จากพระสูตรดังกล่าวนี้ นอกจากจะชี้ให้เห็นความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันของ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาแล้ว ยังแสดงให้เห็นอีกว่าพระพุทธองค์ทรงเทศนา เรื่องชั้น 5 พร้อมไปกับเรื่องไตรลักษณ์นั้นก็คือแสดงให้เห็นว่าชีวิตซึ่งประกอบด้วยชั้น 5 เป็น อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา อนึ่งขรรมหั่ง 2 คือ ชั้น ๘ และไตรลักษณ์เป็นขรรมหที่ พระพุทธองค์ทรงสอนมาก จึงได้ชื่อว่าพหุลานุสาสนี โดยเฉพาะมีพระบาลีที่น่าสนใจ อันควรแก่การศึกษาว่าทำไมจึงกล่าวเช่นนั้นคือ

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา

สพฺเพ ชมฺมา อนคฺคา¹

จะเห็นว่าข้อความแรกกล่าวว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เพียงส่วนข้อความ หลังกล่าวว่าขรรมหคือสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ใช่ตัวตน

สำหรับข้อความแรกคือสังขารในที่นี้หมายถึงสิ่งอันถูกปรุงแต่งทั้งหลายทั้งที่เป็นรูปขรรมห นามขรรมห อันใดแก่ สิ่งทีเรียกว่า สังขขรรมห ย่อมอยู่ภายใต้กฎของ อนิจจตา ซึ่งมีความเป็น ๘ ประการใดแก่

ก. อุปาหะ	-	เกิดขึ้น
ข. ฐิติ	-	ตั้งอยู่
ค. ภังคะ	-	ดับไป

สังขารทั้งหลายนอกจากจะเป็นอนิจจตาแล้วยังเป็นทุกขตาและอนัตตาคด้วย ส่วนข้อความหลังซึ่งกล่าวว่า ขรรมห(สิ่ง)ทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ในที่นี้หมายรวมถึง สิ่งอันถูกปรุงแต่ง คือ สังขขรรมห และสิ่งอันไม่ถูกปรุงแต่งหรืออยู่เหนือการปรุงแต่งที เรียกว่า อสังขขรรมห ซึ่งในที่นี้ใดแก่ นิพพาน ล้วนเป็นอนัตตา แต่นิพพานไม่เป็น อนิจจตาและทุกขตา เพราะนิพพานอยู่พ้นขอบเขตของการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป

แต่นิพพานก็มีจริง และเป็นความจริงสูงสุดที่เรียกว่า Ultimate Truth ทั้งนี้จึงมักกล่าวกันเพื่อความเข้าใจง่าย ๆ ว่า นิพพานเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้แน่นอนไม่แปรเปลี่ยนอยู่ พนภาวะแห่งทุกข์ โดยอยู่ในภาวะที่ปราศจากอสังขาก็คือมีความเป็นอนัตตานั้นเอง ใครก็ตามที่เชื่อถือเข้าใจว่านิพพานเป็นอสังขาก็ว่าเป็นความเชื่อถือเข้าใจผิดอย่างมหันต์ นิพพานในพุทธศาสนาต่างกับนิรวานของพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งหมายถึงการที่อสังขาคงของคนไปรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับบรมอสังขาคือที่เรียกว่า ปริมาณัน หรือพรหมมัน ตามทรรศนะของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แล้วอสังขาคงของผู้นั้นจะเป็นอยู่อย่างนั้นเสวยบรมสุขชั่วนิรันดร ส่วนนิพพานของพุทธ หมายถึงภาวะที่ดับสิ้นเพลิงทุกข์ เพลิงกิเลสดับความยึดมั่น ถือมั่น หรือยึดถือในเรื่องอสังคา ตัวคน เป็นผู้เห็นประจักษ์แจ้งแล้วซึ่งอนัตตา การเห็นประจักษ์แจ้งเช่นนี้เรียกว่ามีวิชชาอันสูงยิ่ง มีญาณอันสูงยิ่งที่เรียกว่า ยถาภูตญาณทัสสนะคือหยั่งเห็นตามที่มีมันเป็นจริง คือเห็นว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ขรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้

มีข้อความตอนหนึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปริวารแห่งวินัยปิฎก โดยกล่าวว่านิพพานเป็นอนัตตาคว่า "สังขารทั้งปวงที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และบัญญัติคือ พระนิพพาน ท่านวินัยจัญว่าเป็นอนัตตา"¹

อนึ่ง มีคำอยู่คำหนึ่ง ซึ่งมีความหมายคล้าย ๆ อนัตตา คำนั้นคือสุญญตา ซึ่งแปลว่าความว่าง หมายถึง

- ว่างจากอุปาทาน การยึดถือในตัวคนที่เรียกว่า อสังคาอุปาทาน ความว่างอย่างนี้มีลักษณะเหมือนอนัตตา คือเห็นด้วยปัญญาอันถูกต้องตามที่มีมันเป็นจริงว่า "มันไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่มัน มันไม่ใช่ตัวตนของเรา"

- ว่างจากอวิชชา คือความไม่รู้ตามความเป็นจริง ที่เรียกว่ายังมีความหลงเข้าครอบงำจิตใจ ทำให้เห็นหรือเชื่ออะไรไปอย่างผิด ๆ จึงมีการทำผิดทุกผิด กิเลสผิด

ปัญหาหรือทุกข์ทั้งปวงก็เกิดตามมา เพราะฉะนั้นถ้าว่างจากอวิชชาใจก็จะมีวิชาคือความรู้ อย่างถูกต้องตรงต่อเขาแทนที่ จึงทำให้มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา พุทธศาสนาถือว่าเป็นชีวิตที่ประเสริฐ

- ว่างจากกิเลสตัณหา คือจิตบริสุทธิ์สะอาดปราศจากอาสวะทั้งปวง อันได้แก่กิเลสตัณหาซึ่งเป็นเสมือนไฟก่อให้เกิดเพลิงทุกข์ตามมาอันจะเผาเรณจิตใจให้เร่าร้อน เมื่อว่างจากกิเลสตัณหาใจก็ใจก็จะสงบเย็นเป็นอิสระ สะอาดและสว่าง เพราะไม่มีความมีกมลนอนชการคือโมหะเข้าครอบงำ ทำให้สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยสติปัญญาของตน

ทั้งนั้นบุญญาจึง เป็นลักษณะภาวะอย่างหนึ่งของจิตที่เกิดจากการ เห็นแจ้งอนัตตานั้นเอง จึงทำให้เกิดความว่างขึ้นในจิตใจที่เรียกว่า จิตว่าง หมายถึงว่างจากอวิชชา กิเลสตัณหา อุปาทาน ทั้งกล่าวมาแล้วนั่นเอง หรือเมื่อกล่าวโดยสรุปก็คือ บุญญา คือจิตว่างจากเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์ทั้งปวง ความหมายเช่นนี้จึงไปตรงกับลักษณะของนิพพาน

เมื่อไถ่ทราบความจริงว่าชีวิตเป็นเช่นนี้แล้ว พระพุทธศาสนาจึงสอนว่าไม่เป็นการสมควรที่จะยึดมั่นถือมั่นในตัวตนมากเกินไปว่าเราเป็นนั่น นั่นเป็นเรา นั่นเป็นของเรา ทุกอย่างเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีใครกำหนดบังคับใดก็ตามใจหวังที่จะให้เพียงแต่แน่นอน ไม่แปรผัน ให้เป็นสุขทุกกาลเวลา หรือถือเอาตัวเองเป็นใหญ่ในการตัดสินใจทั้งปวง โดยที่แท้แล้วตัวคนไม่มีเปรียบเสมือนสิ่งที่เรียกว่า รถ เมื่อแยกชิ้นส่วนต่าง ๆ ออกหมดแล้ว คำว่ารถก็หมดไป เราก็ก่อนกัน เมื่อแยกเอาชิ้นส่วนแต่ละชิ้นออกจากกันแล้ว สภาพที่เราเข้าไปยึดว่าเป็นเราก็ก่อนกัน เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นโดยปรมาตมสัจจะ เรา เขา ไม่มี มีแต่โดยสมมติสัจจะ บัณฑิตผู้มีปัญญาย่อมไม่พึงติดอยู่กับสมมติสัจจะ แต่จะพยายามเข้าถึงปรมาตมสัจจะนี้คือคุณค่าของบรมธรรมหรือสัจธรรมอันใดก่อนนัตตา ว่ามีประโยชน์ต่อชีวิตอย่างไร ที่กล่าวว่าชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญาเป็นชีวิตที่ประเสริฐ ขยายความไต่ว่าต้องเป็นชีวิตที่รู้เท่าทันตามความเป็นจริงว่าชีวิตประกอบด้วยชั้น 5 และชั้นทุกชั้น เป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา การมีปัญญาหยั่งรู้เช่นนี้ จึงจะเป็นชีวิตที่ประเสริฐ เป็นพระอริยมุคคลีในพระพุทธศาสนาจนถึงขั้นเป็นพระอรหันต์ เพราะหมกยึดคทาอุปาทานหรือ

เรียบง่าย ๆ ว่า เมกความเห็นแก่ตัว คั้งนี้เป็นคน นับว่าเป็นคุณค่าทางจริยธรรมเป็น
อย่างสูง

หลักปฏิบัติเพื่อการเข้าถึงอุกมการณ์อันสูงสุดแห่งพุทธปรัชญา

คั้งกล่าวมาแล้วว่า "เพราะเห็นไตรลักษณ์ด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายย่อม
หมดสิ้นไป" ปัญหาก็คือทำอย่างไรจึงจะเห็นไตรลักษณ์ ? วิปัสสนาเป็นหลักปฏิบัติเพื่อขจัด
อวิชชา¹ คำตอบโดยสรุปคือ "วิปัสสนา" เพราะวิปัสสนาเป็นทิวการปฏิบัติที่สำคัญยิ่งเพื่อ
ให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งซึ่งไตรลักษณ์เป็นประการสำคัญ กระบวนการแห่งวิปัสสนาย่อมอาศัย
ศีลและสมาธิเป็นบาทฐาน คั้งนั้นเมื่อกกล่าวให้ครบกระบวนการของการปฏิบัติก็คือ หลัก
ไตรสิกขา² นั่นเองในที่นี้จะกล่าวเฉพาะกระบวนการวิปัสสนาที่ท่านจัดไว้เป็นระบบอย่าง
มีแบบแผนอันแสดงถึงบทบาทของปัญญาต่อการเข้าถึงอุกมการณ์อันสูงสุดคือวิมุตติหรือนิพพาน
อันไคแก่เรื่อง วิสุทธิ 7

วิสุทธิ 7

วิสุทธิ แปลว่า ความหมดจด คือความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นชั้น ๆ หมายถึงธรรม
ที่ชำระสัคว์ใหม่บริสุทธิ์ ยิ่งไตรสิกขาให้บริบูรณ์ไปโดยลำดับจนบรรลุจุดหมายคือนิพพาน³
จำแนกเป็น 7 ชั้น โดยแต่ละชั้นต่างส่งผลต่อกันขึ้นไปจนบรรลุเป้าหมายสุดท้าย กุจรต 7
ผลัดส่งต่อกันให้บุคคลถึงที่หมาย คั้งข้อความในพระไตรปิฎกตอนหนึ่งว่า

1

อิง.พุทธ. 20/275/57

2

บทที่ 4 หน้า 87 - 138

3

พระราชวรมณี(ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า 172

"ศีลวิสุทธิ เป็นประโยชน์แก่จิตตวิสุทธิ จิตตวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่กัณหาวิกรมวิสุทธิ กัณหาวิกรมวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่มกคความกคความทัสสนวิสุทธิ มกคความกคความทัสสนวิสุทธิ เป็นประโยชน์แก่ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่ ญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่อนุปาทาปรินิพพาน"¹

1. ศีลวิสุทธิ ความหมกจกแห่งศีล หมายถึงมีความประพฤติที่ถึงงาม เลี้ยงชีวิต ถูกต้องมีศีลบริสุทธิตามภูมิชั้นของตนและให้เป็นที่ไปเพื่อสมาธิ คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวมุ่ง เฉพาะการปฏิบัติของพระภิกษุ หมายถึงเอาปริสุทธิศีล 4 คือ

1) ปาติโมกขสังวรศีล ศีลคือความสำรวมในพระปาติโมกข์ เว้นจากข้อ ห้ามทำตามขออนุญาต รักษาวินัย ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย

2) อินทรีย์สังวรศีล ศีลคือความสำรวมอินทรีย์ ไท่แก่วังไม้ให้อกุศลธรรม ความชั่วครอบงำจิตใจในเมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้งหก

3) อาชีวาปริสุทธิศีล ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีพะไต่แก่การเลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม

4) ปัจจัยสันนิสิตศีล ศีลที่เกี่ยวข้องกับปัจจัย 4 ไต่แก่ การใช้ชอยปัจจัย 4 โดยมีปัญญาพิจารณาให้เป็นที่ไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ๆ ที่เรียกว่าไม่บริโภคด้วยคณหาหรือเพราะคิกในรสอระอย

วิสุทธิข้อที่ 1 ดังกล่าวนี้ จักอยู่ในระคัมศีล หรืออภิสสิกขาบทแห่งไตรสิกขา

2. จิตตวิสุทธิ ความหมกจกแห่งจิต ไต่แก่ปีกอบรมจิตจนบังเกิดสมาธิพอเป็น บารุฐานแห่งวิปัสสนา ดังนั้นวิสุทธิข้อนี้ จึงเป็นเร่องของการเจริญสมถะหรือสมาธิอันเป็น ไตรสิกขาข้อที่ 2 คือจิตตสิกขาหรือสมาธิสิกขา ทั้งศีลวิสุทธิและจิตตวิสุทธิยังจักเป็นปาก ทางของวิปัสสนาส่วนอีก 5 วิสุทธิข้างปลายนับตั้งแต่ทัญญูวิสุทธิเป็นคันไปนั้น เป็นค้ววิปัสสนา หรือสรีระของวิปัสสนา² จึงจักเป็นระคัมปัญญา ซึ่งตรงกับหลักไตรสิกขาคืออภิญญาสิกขา.

1

ม.นุ. 12/298/206

2

มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ, วิสุทธิมรรคแปล ภาค 3 ตอน 1, หน้า 19

3. ทฤษฎีวิสุทธิ ความหมกหมองแห่งทฤษฎี ในที่นี้หมายถึงความหมกหมองจากความเห็นผิดกัวยการรู้ เข้าใจ มองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริงทำให้ระดับความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ จึงเริ่มดำรงอยู่ในภูมิแห่งความไม่หลงผิด บางทีกำหนดเรียกว่าเป็นญาณอย่างหนึ่งว่า "นามรูปปริจเฉทญาณ" หมายถึงความรู้จักรูปธรรมนามธรรมว่าสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ที่เรียกว่า สัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขา แท้ที่จริงก็มีรูปธรรม นามธรรมเท่านั้นอีกทั้งสามารถกำหนดรู้ได้ว่า อะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม เช่น การรู้ เป็นรูปธรรม จักขุวิญญาณหรือการเห็นเป็นนามธรรมเป็นคน นั่นก็คือทฤษฎีวิสุทธิซึ่งถือว่าเป็นตัววิปัสสนาตัวที่ 1 เป็นความเห็นที่รู้จักแยกแยะคำว่า ตัว คำว่า สัตว์ บุคคล เรา เขา เหล่านี้ให้กระจายออกไปในลักษณะที่เป็นเพียงส่วน ๆ เช่นเป็นขั้นที่ 5 หรือเป็นรูปนาม คือเป็นกายกับใจเป็นอย่างน้อย การรู้เห็นเช่นนี้ถือว่าเป็นความรู้เห็นตามความเป็นจริง จักอยู่ในขั้นของการรู้จักสภาวะที่เรียกว่าชั้นญาณปริญาณและยังจักเป็นขั้นกำหนดรู้ทุกขสัจจะ อันจะส่งผลให้เกิดวิปัสสนาตัวที่ 2 คือกัจฉาวิตรณวิสุทธิ

4. กัจฉาวิตรณวิสุทธิ ความหมกหมองแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้น ความสงสัย หรือความวิสุทธิขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยเสียได้¹ เป็นการกำหนดความรู้ปัจจัยแห่งรูปธรรมนามธรรม ตามแนวปฏิจสมุบาทกัตตาม ตามแนวกระบวนการรับรู้กัตตาม ตามแนววิภูจะ 3 กัตตาม หรือตามแนวอื่น ๆ ก็ตามว่า รูปธรรม นามธรรมล้วนเกิดจากเหตุปัจจัยโดยอาศัยกันและกัน อันเป็นความรู้ที่ทำให้สิ้นความสงสัย (กัจฉา) เกี่ยวกับกาลทั้ง 3 คือ อดีต อนาคตก และปัจจุบัน กัจฉาวิตรณวิสุทธิจักเป็นญาณขั้นหนึ่งซึ่งมีชื่อว่า "นามรูปปัจจัยปริคคญาณ" แปลว่า ญาณที่กำหนดปัจจัยของนามรูป อนึ่งความรู้ในระดับนี้ ยังจักอยู่ในขั้นของการรู้จักสภาวะที่เรียกว่าชั้นญาณปริญาณ แต่เป็นการกำหนดรู้สมุทัยสัจจะ ผู้ที่ประกอบด้วยญาณขั้นนี้ พระอรธรรคอาจารย์เรียกว่าเป็น "รูปโสคาบัน" คือพระโสคาบันน้อย เป็นผู้มีคติคือ ทางไปก้าวหน้าที่แน่นอนในพระพุทธศาสนา และจะส่งผลให้โคปัญญาในขั้นสูงต่อไป คือ

5. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมกจกแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือ
 มีช่องทาง คือ ยกเอาอุปสรรคและนามธรรมทั้งหลายขึ้นมาพิจารณาเป็นหมวด ๆ ความแนว
 ไตรลักษณ์ที่ละอย่าง ๆ เช่น พิจารณารูปโดยเป็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
 แล้วพิจารณาเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณตามลำดับและโดยลักษณะแต่ละลักษณะไปทีละ
 อย่าง จนเรียกได้ว่าเป็นขั้นของการรู้สามัญลักษณะหรือหยั่งถึงไตรลักษณ์ อันเป็นขั้นที่เรียก
 ว่าคิรณปริยญา จนเริ่มมองเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย ใน
 ช่วงนี้ก็จะเกิดสิ่งที่เรียกว่าวิปัสสนูปกิเลส 10 ประการขึ้นมาชวนให้หลงผิดว่าบรรลุมรรคผล
 แล้ว หรือหลงผิดเอาวิปัสสนูปกิเลสนี้เป็นทางที่ถูก นับว่าเป็นอันปฏิบัติผิดพลากไปจาก
 ทาง แต่ถ้ามีสติสัมปชัญญะแก้ไขได้ ก็จะกำหนดแยกได้ว่า นั่นเป็นวิปัสสนาอุปกิเลส ซึ่ง
 มีช่องทางที่ถูกต้อง แล้วกำหนดวิปัสสนาญาณที่ดำเนินถูกทางพ้นจากอุปกิเลสแล้วว่านั่นแหละ
 เป็นทางหรือเป็นมรรคที่แท้จริง ซึ่งจะพึงดำเนินต่อไป เมื่อความรู้นี้เกิดขึ้นแล้วก็เรียกว่า
 เป็นมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งจิตอยู่ในขั้นของการกำหนดมรรคสังขารจะ อนึ่งวิสุทธิต้อง
 ถือว่าเป็นญาณขั้นหนึ่งซึ่งมีชื่อว่า "สัมมาสมญา" หมายถึงญาณที่พิจารณาหรือตรวจครา
 นามรูปตามแนวไตรลักษณ์ เมื่อพิจารณาด้วยสัมมาสมญาไปจนญาณแก่กล้าขึ้น เริ่มมองเห็น
 ความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลายไปของสิ่งทั้งหลายก็จะเริ่มเกิดญาณใหม่ที่เรียกว่า
 อุทยัพพยานุปัสสนา แลยังเป็นญาณใหม่ ๆ อยู่หรือจะเรียกว่าเป็น ทรุณวิปัสสนาญาณคือ
 วิปัสสนาญาณอ่อน ๆ ผู้ใดญาณนี้ถือได้ว่าเริ่มเห็นแจ้งหรือผู้ใดเริ่มวิปัสสนาแล้ว และใน
 ตอนนี้องค์วิปัสสนูปกิเลส 10 * จะเกิดขึ้นชวนให้หลงผิดและคิกใจ ถ้ารู้เท่าทันและผ่านพ้น
 ไปได้ กำหนดแยกว่าอะไรเป็นทางอะไรไม่ใช่ทางใดแล้วก็ป็นอันจขสิ้นวิสุทธิต้องนี้โดยถือ
 ว่าได้วิปัสสนาคำที่ 3

* อุปกิเลสของวิปัสสนา ทำให้เข้าใจผิดคิดว่าตนบรรลุมรรคผลแล้วเป็นเหตุชัก
 ขวางไม่ให้ก้าวหน้าต่อไปในวิปัสสนาญาณ มี 10 อย่างได้แก่ 1) โสภาส(แสงสว่าง)
 2) ญาณ(ความหยั่งรู้) 3) ปิติ(ความอิ่มใจ) 4) ปัสสัทธิ(ความสงบเย็น) 5) สุข
 6) อธิโมกข์(ความนอโมใจเชื่อ) 7) ปัคคาหะ(ความเพียรที่พอก) 8) อุပ္ปฏฐาน(สติแก่กล้า)
 9) อุเบกขา(ความมีจิตเป็นกลาง) 10) นิกันติ(ความพอใจ)

6. ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมกจุกแห่งญาณอันรู้เห็นทางกำเนินหรือทางแห่งการปฏิบัตินับเป็นวิปัสสนาตัวที่ 4 หรือนับเป็นวิสุทธิอันดับที่ 6 วิสุทธิข้อนี้เมื่อว่าโดยสาระแท้ ๆ หมายถึงวิปัสสนาที่ถึงจุดสุดยอกกัวยอานาจของวิปัสสนาญาณ 9 คือนับตั้งแต่อุทฺทิตฺตญาณที่พ้นจากวิปัสสนูปกิเลสไปแล้วเป็นต้นไป จนสุดทางแห่งความเป็นปุถุชนหรือสุกวิปัสสนา วิสุทธิข้อนี้จักอยู่ในชั้นปทานปริยญา คือรู้ถึงชั้นละความหลงผิดถอนตัวเป็นอิสระไค

วิปัสสนาญาณ คือความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จึงจักเป็นญาณที่นับเข้าในวิปัสสนาหรือที่จักเป็นวิปัสสนา มี 9 จึงเรียกว่าวิปัสสนาญาณ 9 ไคแก่

1) อุทฺทิตฺตญาณวิปัสสนา หมายถึงญาณอันตามเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลายไป กล่าวคือเมื่อวิปัสสนาจิตดำเนินไปถูกทาง กัยกชั้นที่ 5 ขึ้นมาพิจารณาให้เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลายไป จนเห็นปัจจุบันธรรมที่กำลังเกิดขึ้นและเสื่อมสลายไปชัดเจน เข้าใจสภาวะที่เป็นของไม่เที่ยง หนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ไม่อยู่ในบังคับบัญชาตามความอยากของใคร หยั่งทราบว่สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นครั้นแล้วก็ต้องเสื่อมสลายไปในที่สุด การมีปัญญารู้เห็นสังขารทั้งหลายมีความเกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายไปเป็นอุทฺทิตฺตญาณวิปัสสนา

2) ภังคานุปัสสนาญาณ คือญาณอันตามเห็นความดับสลาย กล่าวคือในขณะที่เพ่งพิจารณาตามเห็นพร้อมกันทั้งความเกิดขึ้นและความดับสลายทั้งสองประการในคราวเดียวกันนั้น ยังหยาบอยู่ กำลังจิตยังพราวกว่าที่จะเพ่งเพียงอย่างเดียว ในขั้นนี้ท่านจึงได้ทิ้งเสียอย่างหนึ่ง คือไม่เพ่งคู่ฝ่ายเกิด เพ่งแต่ฝ่ายดับสลายเพื่อให้เห็นชัด ซึ่งความดับสลาย จนกระทั่งรู้สึกว่ในโลกทั้งปวงไม่มีอะไรนอกจากความพังทลายหรือความแตกดับทั่วไปหมด จึงทำให้ละนิจฺจสัญญา(ความสำคัญว่าเที่ยง) สุขสัญญา(ความสำคัญว่าเป็นสุข) และอิตฺตสัญญา(ความสำคัญว่าเป็นตัวตนของตน) จิตที่อยู่ในความรู้สึกเช่นนี้ เรียกว่าประกอบอยู่ควยภังคานุปัสสนาญาณนับเป็นวิปัสสนาญาณที่ 2

3) กฎปฏิฐานญาณ หมายถึงญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นสังขารแล้ว กล่าวคือ เมื่อพิจารณาเห็นความแตกดับเสื่อมสลายอันมีทั่วไปแก่สังขารทั้งปวงเช่นนั้นแล้ว ก็จะทำให้เกิดความเห็นแจ่มชัดต่อไปเป็นลำดับที่ 3 ว่า สังขารทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นไปในภพใดล้วนอยู่ในสถานะที่เป็นของนาคแล้ว ทั้งเห็นป่าซึ่งถูกคลื่นน้ำที่รุนแรงแต่ที่จริงเต็มไปด้วยสัตว์ร้าย เช่น เสือ สิงห์ กระต๊อง แรค งูพิษนานาชนิดเป็นต้น จึงเห็นแจ่มชัดว่าป่านั้นเป็นป่าที่นาคแล้ว ไม่น่าเข้าไปอาศัยอยู่ ความเห็นแจ่มชัดในความนาคแล้วมีภัยเช่นนี้ ย่อมทำให้เกิดความเห็นแจ่มชัดลำดับต่อไปคือ

4) อาทิตยญาณปฏิสนธิญาณ แปลว่า ญาณเป็นเครื่องถามกำหนดให้เห็นโทษของสังขารทั้งปวงว่า ประกอบอยู่ด้วยโทษอันร้ายกาจโดยส่วนเดียว ไม่มีความปลอดภัยในการที่จะไปหลงเกี่ยวของด้วยกับสังขารเหล่านั้น เปรียบเหมือนป่าที่เต็มไปด้วยสัตว์ร้าย จึงไม่เป็นที่น่าอภิรมย์แก่ผู้ที่ต้องการความเพลิดเพลินจากป่าฉนั้น ความรู้สึกเห็นภพทั้งปวงเต็มไปด้วยโทษเป็นสิ่งที่มีความบกพร่องจะต้องระคนอยู่ด้วยความทุกข์ เช่นนี้ เรียกว่าเกิดมีอาทิตยญาณปฏิสนธิญาณอันเป็นวิปัสสนาญาณลำดับที่ 4 ซึ่งจะมีผลทำให้เกิดวิปัสสนาญาณลำดับที่ 5 คือ

5) นิพพิทานุสติญาณ แปลว่า ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความเป็นอันหนึ่ง เพราะเห็นชัดแล้วว่าสังขารทั้งปวงไม่ว่าในภพใดล้วนเต็มไปด้วยโทษ จึงเกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง เห็นเป็นเหมือนบ้านเรือนที่ไฟไหม้ ไม่น่าเสนาหาแต่ประการใด จึงเกิดความหน่ายหายคิดในสังขาร เหล่านั้น

6) มูจิจุกกัมมคตญาณ แปลว่า ญาณอันคำนึงด้วยใครจะพ้นไปเสีย กล่าวคือ เมื่อเกิดความหน่ายไม่คิดใจในสังขาร เหล่านั้นเพราะเห็นเป็นโทษเป็นของนาคแล้ว จึงปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้นไม่ว่าจะอุบัติขึ้นในภพใด ๆ ก็ตาม เป็นความอยากพ้นที่มีมากจริง ๆ อุปมาเหมือนเข็ญที่อยู่ที่ปากงู มันย่อมอยากพ้นอย่างมากจริง ๆ จึงดิ้นรนอย่างสุดแรงเพื่อให้พ้น ความรู้สึกอยากพ้นจริง ๆ ซึ่งมีปริมาณมากเช่นนี้ เรียกว่า มูจิจุกกัมมคตญาณอันเป็นวิปัสสนาญาณอันลำดับที่ 6

7) ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ หมายถึงญาณเป็นเครื่องกำหนดพิจารณาหาทางรอดพ้น กล่าวคือเมื่อต้องการจะพ้นไปเสียก็ทำการสอคล้องพิจารณาต่อไปจนเห็นว่าอุปาทานกิเลสเป็นเหตุผูกพันจิตให้ติดอยู่กับภพนั้น ๆ จึงหาหนทางต่อไปในการที่จะทำให้กิเลสอ่อนกำลังจนเห็นความอ่อนกำลังของกิเลสนั้นเสียก่อน แล้วจึงทำลายเสีย อุปมาเหมือนไปสู่มปลาใหญ่คนแรกไม่รู้ว่า เป็นงู อยู่ต่อมาเกิดปัญญาเห็นว่า เป็นงูมีโทษมีภัยต้องการให้มันไปให้พ้นจึงหาวิธีการช่วยการจับคองูยกขึ้นเหนือศีรษะคลายขนคองูออกจากแขน แกว่งเป็นวงกลมจนกระทั่งงูพลี และปล่อยมือใหญ่กระเด็นไปควายแรงเหวี่ยง อุปมานี้ท่านหมายถึงการที่ผู้เห็นแจ้งว่าสิ่งที่ผูกพันคนให้ติดอยู่กับภพที่นั่นแล้วว่าสลกสัง เวชนั้นคือกิเลส แล้วหาทางทำลายกิเลสให้เบาบางหรือตายไปในที่สุดด้วยปัญญาอันแก่กล้า โดยกลับหันไปยกเอาสังขารทั้งหลายขึ้นมาพิจารณากำหนดด้วยไตรลักษณ์ เมื่อเห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตคามากขึ้นเท่าไร กิเลสก็ลดน้อยลงไปเท่านั้น ดังนั้นวิปัสสนาญาณขั้นนี้จึงเป็นการมองหาอุปายที่จะปลดปล่อยออกไปให้หลุดพ้นจากกิเลสโดยอาศัยการกำหนดพิจารณาด้วยไตรลักษณ์

8) สังขารุเปกขญาณ คือญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร กล่าวคือเมื่อกำหนดพิจารณาสังขารต่อไปด้วยไตรลักษณ์ ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริงว่า มีความเป็นอยู่ เป็นไปของมันอย่างนั้นเป็นธรรมดา นับเป็นความรู้เป็นเหตุให้วางเฉย(อุเบกขา)ในสังขารทั้งปวงเสียได้ไม่ยินดียินร้ายในสังขารทั้งหลาย อุปมาเหมือนสามเณรที่วางใจเป็นกลางหรือวางเฉยอยู่ได้กับภรรยาที่หย่าขาดเพราะประพฤตินอกใจญาณนี้อาจเรียกสั้น ๆ ว่าอุเบกขญาณ วางใจเป็นกลางท่าเฉยได้ไม่ซัดใจหรือติดใจในสังขารทั้งหลายจากนั้นก็มองเห็นนิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงโนมน้อมที่จะมุ่งแล่นไปยังนิพพานเลิกละความเกาะเกี่ยวกับสังขารทั้งหลาย ญาณข้อนี้ถือว่าเป็นวิปัสสนาที่จะถึงจุดสุดยอดและจะ เชื่อมต่อถึงมรรคอันเป็นที่ออกจากสิ่งที่ยึดหรือออกจากสังขาร

9) สัจจานุโลมิกญาณ หมายถึงญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจจันต์ที่เป็นขั้นที่จะทำลายกิเลสสังโยชนให้หมดไปเป็นพระอริยบุคคลชั้นใดชั้นหนึ่งอันเนื่องด้วยเมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลายและญาณแล่นมุ่งตรงต่อพระนิพพานแล้ว ญาณอันคลายต่อการตรัสรู้อริยสัจจันต์ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ นี้ก็คือเกิดสัจจานุโลมิกญาณนั่นเองหรือเรียกสั้น ๆ ว่าอนุโลมญาณ

วิปัสสนาญาณ 9 ลำดับ นับตั้งแต่อุทยัพพยานวิปัสสนาเป็นต้นไป จนถึงสัจจานุโลมมิกญาณ เป็นที่สุดนี้ เมื่อเป็นไปอย่างสมบูรณ์เต็มที่แล้ว เรียกว่าเป็นปฏิบัติภาวนาทัสสนวิสุทธิ อันเป็นทวิวิปัสสนาควัตที่ 4 หรือวิสุทธิลำดับที่ 6

อนึ่ง คอกจากสัจจานุโลมมิกญาณ จะเกิดญาณชนิดหนึ่งขึ้นคั่นกลางไคแกญาณที่ชื่อว่า "โคตรกญาณ" หรือญาณครอบโคตร เป็นญาณที่เป็นตัวคั่นระหว่างภาวะปุณฺณกับภาวะอริยมุคคผลคั่นกลาง แล้วจึงเกิดมรรคญาณให้สำเร็จเป็นอริยมุคคผลต่อไป โคตรกญาณนี้ท่านว่าอยู่ระหว่างกลางไม่จักเข้าในวิสุทธิไม่ว่าข้อ 6 หรือข้อ 7 แต่ยอมให้นับเข้าเป็นวิปัสสนาไค เพราะอยู่ในกระแสของวิปัสสนา คอกจากนั้นก็เกิดวิสุทธิอันดับ 7 คือ

7. ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมกจกแห่งญาณทัสสนะ คือความรู้ในอริยมรรค 4 ไคแกโสคาปัตติมรรค, สกทาคามิมรรค, อนาคามิมรรค, อรหัตตมรรค, เมื่อความรู้แต่ละอริยมรรคเกิดขึ้นแล้วผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นโดยวิสุทธิข้อนี้ เป็นอันบรรลุผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิ หรือไตรสิกขาที่เรียกว่าบังเกิดอริยผลในลำดับถัดไปจากอริยมรรคนั้น ๆ กล่าวคือ

โสคาปัตติมรรค	—————>	โสคาปัตติผล
สกทาคามิมรรค	—————>	สกทาคามิผล
อนาคามิมรรค	—————>	อนาคามิผล
อรหัตตมรรค	—————>	อรหัตตผล

เพราะฉะนั้นญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งเป็นเรื่องของมรรคญาณทั้ง 4 จึงเป็นเหตุใกล้ซีกกับการหมกจกอัสวกิเลสสำเร็จเป็นพระอริยมุคคผลในแต่ละระดับจนถึงที่สุดคือ พระอรหันต

อนึ่ง จะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ระดับใดขึ้นอยู่กับภาระ หรือขจัดทุกข์หมดสิ้น
 อาสวะที่เป็นเครื่องผูกพันสัตว์ให้ติดอยู่กับภพไคร่มากน้อยแค่ไหนนั่นคือ ภาระสังโยชนนั่นเอง
สังโยชน

สังโยชน แปลตามศัพท์ว่าเครื่องผูกพันอย่างพรึงพรอม(สัง-พรอม, โยชน-ผูกพัน)
 หมายถึงกิเลสหรืออกุศลธรรมที่ผูกพันจิตใจสัตว์ทั้งหลายไว้กับทุกข์ในสังสารวัฏฏ์ หรือผูกพัน
 ไว้ให้ติดกับโลก ดังนั้นคนจึงตกอยู่ในวิสัยโลก และเป็นโลกียภูมิ ฉะนั้นถ้าสามารถตัดเครื่อง
 ผูกพันอันเป็นสังโยชนนี้ได้ จิตก็จะคอย ๆ หลุดออกมาจากโลกตามลำดับ เข้าสู่ภาวะที่เป็น
 โลกุตตรภูมิคืออยู่เหนือวิสัยโลก สังโยชนอันเป็นกิเลสชั้นละเอียดที่ผูกพันจิตใจของสัตว์ทั้ง
 หลายไว้มี 10 อย่าง¹ ดังนี้

ก. โอรัมภาคิยสังโยชน(สังโยชนเบื้องต่ำ) หรือ อโรภาคิยสังโยชน²(เพราะผูกพันที่
 เกิดในเบื้องต่ำคือกามภพ) มี 5 อย่าง

1. สักกายทิฏฐิ คือ มีความเห็นว่ากายเป็นของตน หรือเห็นเรื่องเป็นตัวเป็น
 คนยังติดแน่นอยู่ในสมมุติบัญญัติว่าเป็นตัวคน เรา เขา เป็นต้น เป็นนี้ นับเป็นกิเลสตัวแรก
 ที่ผู้เริ่มรู้จักโลก หรือว่าจะข้ามพ้นจากโลกจะต้องรู้จักกิเลสตัวแรกนี้โดยจะต้องละให้ได้
 กิเลสตัวนี้มีลักษณะเป็นความไม่รู้ไม่เข้าใจตามความเป็นจริง มองไม่เห็นสภาพความจริง
 ที่สัตว์บุคคลเป็นเพียงองค์ประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันเข้ากล่าวคือไม่รู้ไม่เห็นที่แท้จริง
 ชีวิตสัตว์บุคคลก็คือขันธ 5 ซึ่งมีลักษณะเป็นความไม่เที่ยงเป็นทุกข์และเป็นอนัตตา จึงมีการ
 ยึดติดหลงในความเป็นตัวเป็นคนจนทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว และความรู้สึกกระทบกระทั่ง

1

สัง.ม. 19/349/90; อัง.ทสก. 24/13/16; ชุ.ปฎิ. 31/535/247

2

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, วิชาธรรมศาสตร์, ภาค 3 ตอนจบ, หน้า 231

บับคั้นเป็นทุกข์ได้ ความเห็นดังกล่าวนี้แหละคือสัทธิกายทิฏฐิ

2. วิจิตรจลา หมายถึงความสงสัย อันเนื่องด้วยความรู้ไม่พอเป็นเหตุให้เคลือบแคลง สงสัย ถึงเลใจ เช่น สงสัยในพระศาสนา, ในพระธรรม, พระสงฆ์ ในสิกขาเป็นต้น โดยเฉพาะสงสัยถึงเลใน เรื่องการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์อันไคแก่ไตรสิกขา หรือมรรคอันมีองค์ 8 เป็นต้น จึงทำให้ไม่มั่นใจ ไม่เข้มแข็งแก่ลวกลาที่จะดำเนินชีวิตหรือปฏิบัติตามหลักธรรม ความลังเล หรือสงสัยย่อมเกิดจากอวิชชาคือความไม่รู้เป็นมูล ดังนั้นการจะหลุดพ้นจากโลกียภูมิไปสู่โลกุตระภูมิได้ จะต้องสร้างปัญญาอันเป็นเหตุกำจัดความสงสัยลงเสียได้ จนเกิดมั่นใจในเหตุผลและความรู้ของคนในการที่จะเดินหน้านั้นไปในอริยมรรคา

3. สัทธิพทปรามาส คือการจับฉวยศีลและวัตรผิดความมุ่งหมายที่ถูกต้อง กล่าวคือมีความถือมั่นศีลพรตผิดผลาดไปว่าจะบริสุทธิ์ หลุดพ้นด้วยศีลและพรต อันไคแก่ ถือศีลบทบัญญัติระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติต่าง ๆ โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างงมงาย เห็นเป็นของขลังหรือศักดิ์สิทธิ์ มีลักษณะเป็นการยึดมั่นติดแน่นในสิ่งที่ตนเคยประพฤตปฏิบัติมาด้วยความเข้าใจผิดโดยคิดว่าดีที่สุด ถูกต้องที่สุด แม้จะมีท่านผู้รู้มาบอกมาแนะก็ไม่ยอมเลิกละ แต่ยังคงปฏิบัติไปด้วยความเข้าใจผิด คิดว่าจะทำให้บรรลุลความส่วเร็ว หรือเกิดความขลังความศักดิ์สิทธิ์ เช่น รักษาศีลสิกขาบทอย่างเคร่งครัด ถึงขั้นไม่รับประทานเนื้อสัตว์โดยคิดว่าการปฏิบัติเช่นนั้นจะทำให้ไปเกิดเป็นเทพในสวรรค์ ก็จักว่าเป็นสัทธิพทปรามาส แทนที่จะรักษาศีลเพื่อเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การเจริญสมาธิ หรือแม้แต่การเจริญสมาธิดำเนินไปจากวัตถุประสงค์ที่ถูกต้อง เช่น เพื่อให้มีอิทธิฤทธิ์ก็จักว่าเป็นสัทธิพทปรามาสได้ ดังนั้นจะปฏิบัติอะไรก็ตามจะต้องมีความเข้าใจในวัตถุประสงค์ที่ถูกต้องก่อนและพร้อมที่จะเปลี่ยนได้ทันทีเมื่อรู้ว่าเป็นสัทธิพทปรามาส

4. กามราคะ คือความติดใจพอใจในกามคุณ หรือความกำหนัดในกามมีความยอมจิตอยู่ในกาม มีลักษณะเป็นความยึดติดในกามทั้งหลายที่เรียกว่ากามุปาทาน ไม่ว่าจะเป็นรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ก็ยังมีจิตใจผูกพัน ติดแน่น พอใจในสิ่งเหล่านั้นซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่ ความที่จิตยังยอมติดอยู่ด้วยกามพอใจในกามเช่นนี้ เรียกว่ากามราคะ อนึ่งคำว่า กามราคะในที่นี้ในบาลีทั่วไปใช้ว่ากามฉันทะ¹

¹ สัจ.ม.19/349/90; อัง.ทสก. 24/13/16

5. ปฏิบัติ คือความกระทบกระทั่งแห่งจิตฝ่ายที่รู้สึกไม่พอใจ ถ้าพอใจก็จักเป็น
 ความระอา หรือความฉันทะ เมื่อไม่พอใจหรือที่เรียกว่าชกใจก็เป็นปฏิบัติ มีลักษณะเป็นความ
 หงุดหงิดชกเคืองหรือจุ่นงานใจ ปฏิบัติตามมีอาการรุนแรงและพยายามมากก็จะกลายเป็นโมทร
 เกลียดพยายามอันเป็นกิเลสอย่างหยาบ ส่วนปฏิบัติเป็นกิเลสที่ละเอียดกว่ายากที่จะชก
 ใจโดยง่าย

ข. อุทฺทิมภาคิยสังโยชน (สังโยชนเบื้องสูง หรือชั้นละเอียด) มี 5 อย่าง

6. รูปราคะ "ความคิดใจในรูปธรรมอันประณีต เช่นคิดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน
 พอลงในรสความสุข ความสงบของสมาธิชั้นรูปฌานคิดใจในรูปภพ เป็นต้น"¹ รูปราคะ
 เป็นความพึงพอใจในความสุขที่เกิดมาจากรูปสมาบัติเหมือนที่เป็นแก่พวกโยคีที่เพ่งรูปเป็น
 อารมณ์ เป็นสังโยชนที่ละเอียดกว่านอกจากพระอรหันต์ ทั้งนี้เพราะ"ความสงบสุขเยือกเย็น
 อันเกิดมาแต่รูปวิสุทธิ ก็มีรสชาตที่จับอกจับใจ จนถึงกับพอจะเรียกได้ว่าเป็นนิพพานชั้น
 ล่องตูก่อน เป็นนิพพานล่วงหน้า และมีรสอย่างเดียวกันกับรสของพระนิพพานที่แท้จริง หาก
 แต่ว่าเป็นเรื่องชั่วคราว"² เป็นเรื่องที่เป็นไปในระหว่างที่กิเลสถูกร่วงจับเพราะอำนาจของ
 ฌาน เมื่อหมดกำลังของฌานกิเลสก็กลับปรากฏอีก ขณะที่กิเลสสงบร่วงจับอยู่ด้วยอำนาจของ
 ฌาน จิตนี้กว้างโปร่งเป็นอิสระ บังเกิดสุข ฉะนั้นจึงเป็นสาเหตุให้หลงคิดได้เหมือนกัน
 นั่นก็คือ รูปราคะ เป็นสังโยชนชั้นละเอียดที่ผูกพันให้เกิดขึ้นในเบื้องสูงคือรูปภพใจอีก

7. อรุปราคะ "ความคิดใจในอรุปรธรรม เช่นคิดใจในอารมณ์แห่งอรุปรฌาน
 คิดใจปรารภในอรุปรภพ เป็นต้น"³ อรุปราคะ เป็นกิเลสที่ละเอียดประณีตกว่ารูปราคะ
 การเจริญฌานอันกำหนดเพ่งสิ่งที่ไม่มียุข เช่นเอาอากาศหรือความว่างเปล่ามาเป็นอารมณ์

1

พระราชวรมณี(ประยุทธ์ ปยุตโต) พุทธธรรม, หน้า 285

2

พุทธทาสภิกขุ, คู่มือมนุษย์ หน้า 151

3

พระราชวรมณี(ประยุทธ์ ปยุตโต) พุทธธรรม, หน้า 285

ไค้ผลเป็นความสงบเงียบสุขุมลึกซึ้งกว่าความสงบที่เป็นรูปฌาน"¹ จึงทำให้ผู้ที่มีมองไม่เห็น
 ความลึกลับของสุขเวทนาประเภทนี้หลงคิดใจอยู่ในรสของอรูปฌาน จึงทำให้ไม่สามารถ
 ลงพันรูปภพหรืออรูปภพบรรลุมุक्ति หรือนิพพานที่แท้จริงได้

8. มานะ คือความถือตัว หรือสำคัญตนเป็นนั่นเป็นนี่ คิดว่าเขาเสมอ เขาคอย
 กว่าเขา มานะเป็นความรู้สึกในชั้นสำหรับให้กำหนดรู้ความเป็นชั้น ๆ ว่ามีอยู่อย่างไร
 เป็นความรู้สึกที่เป็นไปในทำนองถือชั้นเชิง และอาจให้เกิดความรู้สึกนึกปรกตืออย่างใด
 อย่างหนึ่งขึ้นมาได้ ซึ่งจัดเป็นมานะทั้งสิ้นมานะเป็นกิเลสในอเนกขันธ์ 8 ซึ่งเกือบสุดท้ายยอม
 หมายความว่าละไค้ยาก นอกจากพระอรียเจ้าชั้นสูงสุดเท่านั้นที่จะละไค้

9. อุทธัจจะ แปลว่ากระเพื่อม ความฟุ้งหรือความไม่สงบอยู่ไค้ โดยใจความ
 ไค้แก่ความรู้สึกที่ฟุ้งซ่าน ว้าวุ่น ซัดส่าย คิดพล่านไป หรือกระพือขึ้นในเมื่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด
 ที่เป็นที่ยึดแห่งความสนใจเข้ามา นอกจากนั้นถ้ากระทบกับเรื่องที่เราใจทำให้คิดมาก
 จิตใจทรุดโทรมแพบเหี่ยว ลักษณะของความรู้สึกดังกล่าวนี้แหละคืออุทธัจจะ

10. อวิชชา แปลว่าความไม่รู้ หรือภาวะที่ปราศจากความรู้ ไม่รู้เท่าทันสภาวะ
 ไม่เข้าใจกฎธรรมกาคแห่งเหตุผลหรือไม่รู้อริยสัจจ์ เป็นกิเลสตัวสำคัญที่ละเอียมากยาก
 ที่จะดับไค้ นอกจากพระอรียเจ้าชั้นสูงสุดเท่านั้น อวิชชาเป็นปัจจัยตัวสำคัญแห่งสังสารวัฏฏ²
 ถ้าดับอวิชชาไค้ก็กลายเป็นวิวิฏฏะ

1

พุทธทาสภิกขุ, คู่มือมนุษย หน้า 152

2

ดูเรื่องปัจจุสมุปบาท บทที่ 6 หน้า 205

พระอริยมุคคณัฏการละสังโยชน์

พระอริยมุคคณัฏในพุทธปรัชญามี 4 ระดับ¹ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับท่านโคฎญาณทัสสนวิสุทธิ บังเกิดมรรคญาณใด กล่าวคือบังเกิดมรรคญาณที่ชื่อว่า โสคาปัตติมรรค ท่านยอมมรรคความ เป็นพระโสคามันเป็นต้น มรรคญาณแต่ละอย่างที่ยังเกิดแก่พระอริยมุคคณัฏ ย่อมชรัคคักชาค หรือละกิเลสที่ชื่อว่าสังโยชน์มีโดยลำดับดังนี้

1. พระโสคามัน หมายถึงผู้เข้าถึงกระแสแห่งพระนิพพานเกินทางถูกต้องอย่าง แท้จริงตามอริยมรรค เป็นผู้ที่มีศีลสมบูรณ์ ทำไ้พอประมาณในสมาธิและในปัญญา หลุดพ้น ภาวะจากปุณฺณคือคนที่มีฝ่าปกบังดวงตาหนาที่บซึ่งหมายถึงการมีอวิชชา โมหะครอบงำนั่นเอง เป็นผู้ไ้มรรคญาณคือ โสคาปัตติมรรค ละกิเลสชั้นเป็นสังโยชน์ 3 ข้อคั่นไ้เกิดชาค คือ สักกายทิฏฐิ, วิจิจจณาและสีลัพทปรามาส²

2. พระสกทาคามี หมายถึงพระอริยมุคคณัฏที่ไ้สกทาคามีมรรคนอกจากจะละ สังโยชน์ 3 ดังกล่าวแล้วไ้เกิดชาค ยังทวาราคะ โทสะและโมหะให้เบาบางลงควย แต่ มิไ้หมายความว่าหมดทวาราคะ โทสะ โมหะโดยสิ้นเชิง มีความไ้ลลชิตพระนิพพานยิ่งขึ้น ไปกว่าพระโสคามัน จนถึงกับมีอาลัยเหลืออยู่น้อยในโลกนี้ อย่างจะกลับมาสู่โลกนี้ก็เพียง อีกครั้งเดียวก็จะดำจัททุกขไ้สิ้นเชิง

3. พระอนาคามี คือพระอริยะที่จะปรินิพพานในที่ใดเกิดขึ้นไม่เวียนกลับมาอีก เพราะไ้อนาคามีมรรคและอนาคามีผลเป็นผู้ทำไ้ครบวิบุรณในศีลและสมาธิ แต่ทำไ้พอ ปรประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ไ้เพิ่มอีก 2 ข้อคือ กามราคะ และปฏิฆะ (รวมเป็น ละสังโยชน์เบื้องต่ำไ้ครบ 5 ข้อ)

พระอริยมุคคณัฏทั้ง 3 ระดับ ดังกล่าวมาไ้ชื่อว่า เป็นพระเสชะคือผู้ยังต้องศึกษา ประพฤติพรหมจรรย์ต่อไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน จึงจักว่ายังมีเชื้อคืออุปาทานอัน เป็นตัวกิเลสเหลืออยู่ ดังนั้นจึงไ้ชื่ออีกว่า "สอุปาทิเสสบุคคณัฏ"³

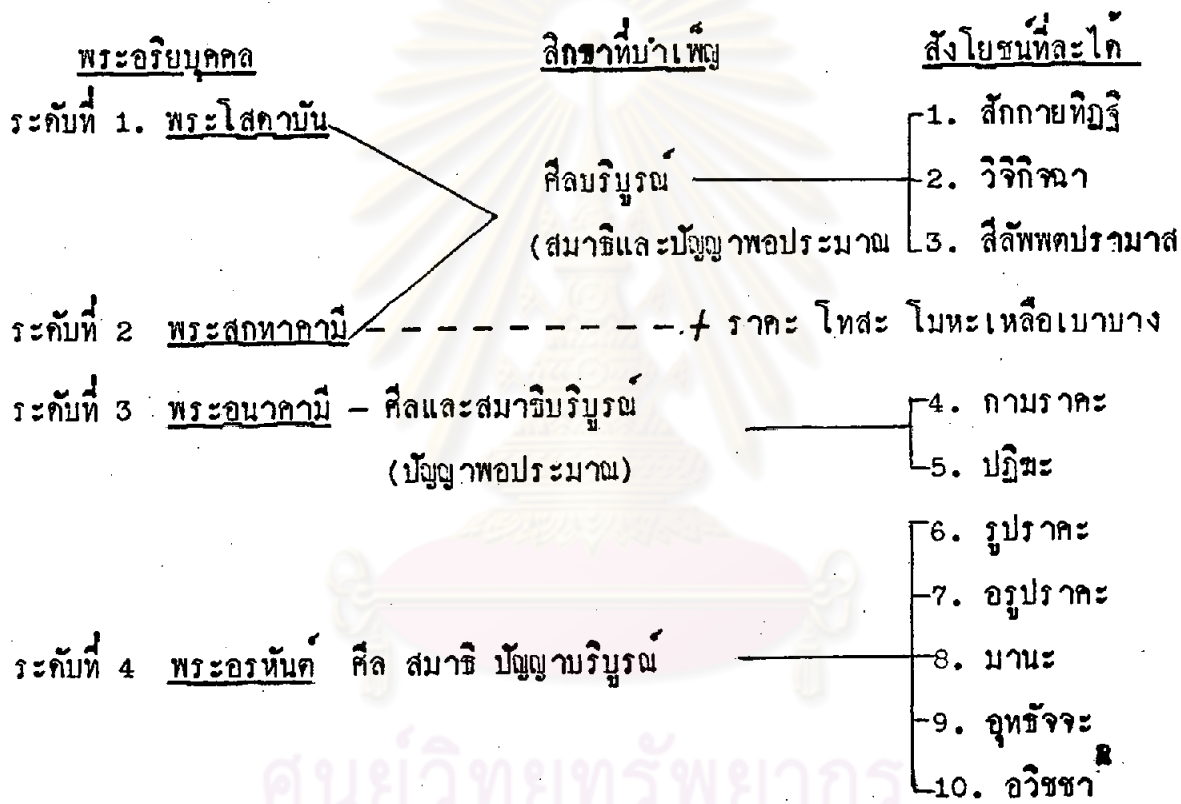
1
ที่.ป.า. 11/85/83

2
ที่.ส.ี. 9/250/192

3
ดู พระราชวรมุนี(ประมุข ปยุตโต)พุทธธรรม, หน้า 286

4. พระอรหันต์ ผู้ไกลจากกิเลสคือสิ้นอาสวะทั้งปวง หลุดพ้นจากสังสารวัฏ เพราะไคยอหัตตมรรค เป็นผู้ทำไคยวิบุรณในสิกขาทั้ง 3 คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ละสังโยชนเบื้องต้นได้อีก 5 ข้อ (รวมเป็นละสังโยชนไค้ทั้งหมด 10 ข้อ) จึงเป็นผู้ย่อยจบพรหมจรรย์ คือไม่ตองศึกษาเพื่อความสิ้นทุกข์ สิ้นกิเลสอีกต่อไป จึงไค้ชื่อว่าพระอเสชะ อีกทั้งหมดสิ้นอุปาทานจึงไค้ชื่อว่า "อนุปาทิสฺสบุคคล"¹

เพื่อให้เห็นชัดเจนขึ้น สามารถแสดงด้วยแผนภูมิตังนี้

1 เรื่องเดียวกัน หน้า 286

2 เรื่องเดียวกัน หน้า 288

ประเภทของพระอรหันต์

พระอรหันต์คือผู้เข้าถึงอุคมการณ์อันสูงสุดแห่งพุทธปรัชญา ซึ่งได้แก่วิมุตติหรือนิพพาน สามารถจำแนกออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 2 ประเภท โดยอาศัยวิถีทางการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงอุคมการณ์อันสูงสุดเป็นหลัก กล่าวคือ

1. พระปัญญาวิมุต คือผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา ได้แก่มหาณูปถัมภ์ที่มุ่งหน้ามาเพื่อบำเพ็ญแต่วิปัสสนาอาศัยสมณะเพียงเพื่อใช้สมาธิเท่าที่จำเป็นพอเป็นบาทฐานของวิปัสสนาให้บรรลุอาสวักขณญาณเท่านั้น ใค้ตามสมาบัติไม่เกินจุดกตณฺณไม่มีความสามารถพิเศษ เช่น ไม่ได้โลกีย์อภิญญา 5, เข้านิโรธสมาบัติไม่ใคร่เป็นต้น หรือบางท่านเริ่มด้วยการเจริญวิปัสสนาทีเดียวไม่เคยฝึกหัดเจริญสมาธิใด ๆ มาก่อนเลย แต่เมื่อเจริญวิปัสสนาคือใช้ปัญญาพิจารณาความจริงเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องแล้วจิตก็จะสงบขึ้น เกิดมีสมาธิตามมาเอง ในตอนแรกสมาธิที่เกิดขึ้นอาจเป็นเพียงฌณิกสมาธิ คือสมาธิชั่วขณะ ซึ่งเป็นสมถะหรืออย่างน้อยที่สุดเท่าที่จำเป็นเพื่อให้วิปัสสนาค่าเนินต่อไปได้ ดังที่ท่านกล่าวว่า "ปราศจากฌณิกสมาธิเสียแล้ววิปัสสนาย่อมมีไม่ใคร่"¹ เมื่อเจริญวิปัสสนาคือไป สมาธิก็พลอยได้รับการฝึกอบรมไปด้วยจนเป็นอุปปจารสมถะ (สมาธิจวนจะถึงฌาน) จนในที่สุดเมื่อถึงขณะที่บรรลุมรรคผล สมาธินั้นก็จะแน่วแน่สนิทเป็นอัปนาสมาธิอย่างน้อยก็ถึงระดับปฐมฌาน จึงสอดคล้องกับหลักที่ว่า ผู้บรรลุอริยมุมิจะต้องมีทั้งสมณะและวิปัสสนาครบทั้งสองตัวกันทุกคน

2. พระอุทเทภาวิมุต คือผู้หลุดพ้นโดยส่วนทั้งสอง ได้แก่มหาอุทเทภาวิมุตติวิมุตติ คือผู้หลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรูปสมาบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค เป็นการหลุดพ้น 2 วาระ คือ กายวิกัมภณะ (ขมกิลเลสไว้ด้วยกำลังสมาธิของฌาน) หนึ่ง และกายสมุจเฉท (ตักกิลเลสถอนรากะด้วยปัญญา) อีกหนึ่ง หมายความว่าท่านเจริญฌานสมาบัติจนใค้ตามถึงระดับอรุพฌานซึ่งมีกำลังแก่กล้าสามารถทำให้กิลเลสสงบระงับกับรากะได้ ดังที่เรียกว่าใค้เจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นด้วยกำลังจิตคือด้วยสมาธิ) แต่ก็ยังไม่เป็นการหลุดพ้นขั้นแก้กขา (หลุดพ้นใค้เพียงชั่วคราว) ผู้บำเพ็ญสมณะจะตองก้าวต่อไปสู่วิปัสสนา คือเจริญปัญญาด้วย

จึงจะหลุดพ้นได้แท้จริงความซอมนี่ชี้ให้เห็นว่า เจโตวิมุตติอาจมีได้ในกรณีอื่น แม้มิใช่เป็นการบรรลุมรรคผล แต่เจโตวิมุตติในกรณีเช่นนั้น ย่อมจะมีใช่เจโตวิมุตติที่แก้ชารกแน่นอน ทั้งนี้ตัวตัดสินที่แท้จริงจึงได้แก่ปัญญาวิมุตติ (ความหลุดพ้นด้วยปัญญา) ซึ่งทำลายอวิชชาลงไปโดยลำดับกำจัดกิเลสแก้ชารกลงไปเป็นชั้น ๆ ปัญญาวิมุตติมาเมื่อใด ก็หมายถึงวิมุตติที่แก้ชารกแท้จริงเมื่อนั้น ย่อมมีคำว่าอนาสวะประกอบด้วย ก็หมายถึงวิมุตติชั้นสูงสุดที่สมบูรณ์สิ้นเชิง ทั้งนี้พระอุกโตภาควิมุตติแปลว่าผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วนก็เหมือนให้แปลว่าผู้ใดทั้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ โดยที่ความหมายของเจโตวิมุตติมีความหมายที่เน้นถึงการไถ่รูปฌานเป็นสำคัญ ทั้งนี้พระอุกโตภาควิมุตติจึงต่างกับพระปัญญาวิมุตติ ตรงที่ไถ่รูปฌานมาก่อนหรือไม่ ผู้ที่ไถ่จตุตถฌานแล้วบรรลุหัตถคผล ท่านยังไม่เรียกว่าเป็นอุกโตภาควิมุตติยังเป็นเพียงปัญญาวิมุตติ ต่อเมื่อไถ่รูปฌานสักชั้นใดชั้นหนึ่งแล้ว จึงจะเป็นอุกโตภาควิมุตติ¹ พระอรหันตสาวกของพระพุทธเจ้าส่วนมากเป็นพระปัญญาวิมุตติ ทั้งข้อความตอนหนึ่งแห่งพระไตรปิฎกว่า "บรรคากิกขุ 500 รูปนี้ 60 รูป เป็นเทวิชชะ (ไถ่วิชชา 3) 60 รูป ไถ่ภททิชชญา (อภิชชญา 6) 60 รูป เป็นอุกโตภาควิมุตติ นอกนั้นเป็นปัญญาวิมุตติ"² คือไม่ได้อรุฌานมาก่อนนั่นเอง แต่ท่านก็ไถ่ฌานชั้นต้นหรือไม่ก็ฌานิกสมาธิ เพื่อใช้เป็นบาทฐานของการเจริญวิปัสสนา แต่ในขณะที่จิตบรรลุมรรค จิตของท่านจะสงบประณีตสะอาดของใจเป็นอัปปนาสมาธิตั้งชั้นปฐมฌานเป็นอย่างต่ำ ก็ย่อมนับได้ว่าได้เจโตวิมุตติเช่นเดียวกันแต่ก็ไม่เหมือนเจโตวิมุตติของท่านผู้เป็นอุกโตภาควิมุตติทั้งกล่าว ทั้งนี้จึงสอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ว่า

1

ม.น. 13/231 - 2/229

2

สัง.ส. 15/745/281

"กฎปฏิบัติทั้งหลาย จิตที่เศร้าหมองด้วยราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นหรือปัญญาที่เศร้าหมองด้วยอวิชชา ย่อมไม่เจริญ ด้วยประการฉะนี้แล"

"กฎปฏิบัติทั้งหลาย เพราะสารอภราคะโต จึงชื่อว่าเจโตวิมุตติ เพราะสารอภอวิชชาโต จึงชื่อว่าปัญญาวิมุตติ"¹

นั่นก็คือพระอรหันต์ทั้งหลายย่อมได้ทั้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ อย่างไรก็ตามก็วิมุตติคือความหลุดพ้นชั้นเกศชาคสมบุรณชนิกที่เป็นอนาสวะ ซึ่งมีความหมายตรงกับนิพพานจะทองสำเร็จได้ด้วยการใช้ปัญญา ดังที่เรียกโคปัญญาวิมุตติ ลำพังการเจริญสมณะแม้ว่าจะได้ฌานสมาบัติระดับสูงแค่ไหนก็ตาม ก็ยังไม่อาจเข้าถึงอุคมการณสูงสุดแห่งพุทธปรัชญาได้ แต่การเจริญปัญญาที่เรียกว่าวิปัสสนา แม้ว่าจะไม่ได้ฌานสมาบัติมาก่อนก็ย่อมสามารถทำให้เข้าถึงอุคมการณอันสูงสุดแห่งพุทธปรัชญาได้ ดังนั้นปัญญาจึงมีบทบาทอย่างสำคัญยิ่งในพุทธปรัชญา จึงสอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ยกมาเป็นอุเทศในบทนี้ว่า เพราะเห็นด้วยปัญญาอาสวะทั้งหลายย่อมหมดสิ้นไป